

2020

UNIVERSITY OF TWENTE.

UNIVERSITEIT TWENTE

FACULTEIT

Behavioural, Management
and Social sciences

MASTER

Leraar VHO in de Mens- en
Maatschappijwetenschappen

CURSUS

Onderzoek van Onderwijs
[Verslag: 10 EC variant]

BEGELEIDER

Drs. J.G. Noordink

TWEEDE BEGELEIDER

Prof. Dr. A. Need

NAAM

D.G. Mutlu MSc [s0188611]
d.g.mutlu@student.utwente.nl

**MAATSCHAPPIJLEER EN POLITIEKE HOUDINGEN
OP HET TWICKEL COLLEGE HENGELO**

Een kwantitatief onderzoek naar het verband tussen het volgen van maatschappijleer
en de politieke houdingen van havo- en vwo-leerlingen op het Twickel College
Hengelo anno 2020.

MAATSCHAPPIJLEER EN POLITIEKE HOUDINGEN OP HET TWICKEL COLLEGE HENGELO

Een kwantitatief onderzoek naar het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van havo- en vwo-leerlingen op het Twickel College Hengelo anno 2020.

Een wetenschappelijk onderzoek op het gebied van gedragswetenschappen

MASTER SCRIPTIE

ter afsluiting van de masteropleiding Leraar Voorbereidend Hoger Onderwijs in de Mens- en Maatschappijwetenschappen, en ter verkrijging van het diploma als Master of Science aan de Universiteit Twente in Enschede,

door

Daniël Gabriël Mutlu

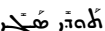
Geboren op 30 oktober 1987 te Hengelo

VOORWOORD

Met deze scriptie rond ik de opleiding Leraar Voorbereidend Hoger Onderwijs in de Mens- en Maatschappijwetenschappen, en daarmee mijn tweede masteropleiding, aan de Universiteit Twente af. Hiertoe heb ik mijn, tijdens de opleiding verworven, kennis en vaardigheden toegepast om onderzoek te doen naar het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen op het Twickel College Hengelo anno 2020. Grootschalig onderzoek in Nederland naar dit verband is slechts in 1995 en 2010 gedaan, en ik hoop dat ik met dit onderzoek, weliswaar op kleinere schaal, kan bijdragen aan inzichten op dit terrein.

Dit onderzoek is tot stand gekomen met behulp van de bijdrage van meerdere mensen, die ik daar van harte voor wil bedanken. In de eerste plaats wil ik een woord van dank richten tot mijn begeleider Han Noordink. Ik wil hem bedanken voor de persoonlijke, geïnteresseerde en betrokken manier waarop hij mij heeft begeleid. Daarnaast wil ik Ariana Need bedanken voor haar enthousiasme, betrokkenheid en haar bereidheid om mij onder alle omstandigheden te helpen en te adviseren. Ik ben hen beide dankbaar voor de fijne werksfeer die ik heb mogen ervaren tijdens mijn onderzoek, waarvan ik weet dat die het gevolg is van hun fijne karakters.

Vervolgens wil ik mijn collega Hinke Mul, haar leerlingen en mijn eigen leerlingen bedanken voor hun medewerking aan mijn onderzoek. Zonder hun medewerking had ik mijn onderzoek namelijk niet kunnen uitvoeren. Verder wil ik de schoolleiding van het Twickel College Hengelo, in het bijzonder Astrid Pelgröm, bedanken voor de toestemming om het onderzoek op het Twickel College Hengelo te mogen uitvoeren.

Ten slotte wil ik een woord van dank uiten naar mijn familie voor hun geduld, steun en begrip voor het feit dat mijn onderzoek veel tijd in beslag heeft genomen. Tijd die ik dus minder aan hen heb kunnen besteden. Ik wil hen bedanken voor het feit dat zij daar altijd rekening mee houden:

Daniël Gabriël Mutlu

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	5
SAMENVATTING	7
HOOFDSTUK 1. INLEIDING	8
1.1 INTRODUCTIE	8
1.2 EERDER ONDERZOEK NAAR HET VERBAND TUSSEN HET VOLGEN VAN MAATSCHAPPIJLEER EN DE POLITIEKE HOUDINGEN VAN LEERLINGEN	9
1.3 DOELSTELLINGEN	11
1.4 ONDERZOEKSVRAGEN	12
HOOFDSTUK 2. THEORIE EN HYPOTHESEN	13
2.1 CIVIC EDUCATION THEORY	13
2.2 HYPOTHESEN	14
HOOFDSTUK 3. METHODOLOGIE	16
3.1 DATAVERZAMELING	16
3.2 OPERATIONALISERING	18
3.2.1 De mate van educatie in maatschappijleer	18
3.2.2 Politieke houdingen	18
3.2.3 De mate van politieke kennis	23
3.3 ANALYSETECHNIEK	24
HOOFDSTUK 4. DATA-ANALYSE EN HYPOTHESETOETSING	26
4.1 AANTAL JAREN MAATSCHAPPIJLEER EN POLITIEKE HOUDINGEN	26
4.1.1 Het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen	26
4.1.2 Politieke kennis als verklaring voor het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen	27
4.2 LEERJAAR EN POLITIEKE HOUDINGEN	28
4.2.1 Het verband tussen het leerjaar van maatschappijleerleerlingen en hun politieke houdingen	28
4.2.2 Politieke kennis als verklaring voor het verband tussen het leerjaar van maatschappijleerleerlingen en hun politieke houdingen	29
HOOFDSTUK 5. CONCLUSIE EN DISCUSSIE	35
5.1 HET VERBAND TUSSEN MAATSCHAPPIJLEER EN POLITIEKE HOUDINGEN	35
5.2 POLITIEKE KENNIS ALS VERKLARING VOOR HET VERBAND TUSSEN MAATSCHAPPIJLEER EN POLITIEKE HOUDINGEN	36
5.3 DISCUSSIE	36
5.4 AANBEVELINGEN	37
LITERATUUR	39
NOTEN	41
BIJLAGEN	42
BIJLAGE A: VRAGENLIJST POLITIEKE HOUDINGEN 2020	43
BIJLAGE B: SCHAALCONSTRUCTIES	54
BIJLAGE C: BRIEF ONDERZOEK POLITIEKE HOUDINGEN 2020	57

SAMENVATTING

Het bevorderen van politieke en maatschappelijke betrokkenheid en actief burgerschap komt in het middelbaar onderwijs vooral tot uiting binnen het maatschappijleercurriculum, op havo en vwo bestaande uit de vakken maatschappijleer en maatschappijwetenschappen. Mijn onderzoek uit 2010 naar het verband tussen het maatschappijleercurriculum en de politieke houdingen van leerlingen in Nederland (een partiële replicatie van de studie van Wittebrood uit 1995), laat zien dat leerlingen die maatschappijleer langer volgen minder politieke intolerantie en gedeeltelijk meer politieke betrokkenheid vertonen dan leerlingen die maatschappijleer korter (of niet) volgen (Mutlu, 2010).

Dit onderzoek heeft als doel om, tien jaar na mijn onderzoek uit 2010, op kleinere schaal te kijken hoe het er anno 2020 voor staat met het verband tussen maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen. Het doel van dit onderzoek is daarom om meer inzicht te verschaffen over het verband tussen het volgen van het maatschappijleercurriculum en de politieke houdingen van havo- en vwo-leerlingen op het Twickel College Hengelo anno 2020. Dit verband is onderzocht met behulp van een gedeeltelijke replicatie van de onderzoeken van Wittebrood uit 1995 en Mutlu uit 2010. Hierbij zijn verschillen tussen de politieke houdingen van leerlingen die één, twee en drie jaar maatschappijleer hebben gevolgd onderzocht. Daarnaast is ook bekeken in welke mate de gevonden verschillen in politieke houdingen toegeschreven kunnen worden aan verschillen in het politieke kennisniveau van de leerlingen. Dit onderzoek heeft daarmee een beschrijvend, verklarend en vergelijkend karakter.

Gebaseerd op de civic education theory en onderzoeken die in het verleden op dit gebied zijn gedaan, is de verwachting dat er een positief verband bestaat tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen op het Twickel College Hengelo anno 2020. Oftewel, dat de leerlingen die maatschappijleer langer volgen, meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertonen dan de leerlingen die maatschappijleer korter volgen. En dat deze verschillen toe te schrijven zijn aan het feit dat leerlingen die maatschappijleer langer volgen, meer politieke kennis hebben.

De gegevens waar dit onderzoek op is gebaseerd, zijn in april 2020 verzameld aan de hand van een elektronische vragenlijst. Hiermee zijn de politieke houdingen (politieke interesse, politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, bereidheid tot conventionele en onconventionele politieke participatie, autoritarisme en ethnocentrisme) gemeten van 228 leerlingen uit 4 havo en vwo, 5 havo en vwo en 6vwo van het Twickel College Hengelo. Met behulp van bivariate en multivariate regressietechnieken zijn deze gegevens vervolgens geanalyseerd.

De onderzoeksresultaten laten zien dat er anno 2020 op het Twickel College Hengelo een verschil bestaat bij één politieke houding (politiek zelfvertrouwen) tussen leerlingen die maatschappijleer één jaar en twee jaar hebben gevolgd. Op het Twickel College Hengelo hebben anno 2020 de leerlingen uit leerjaar vijf die maatschappijleer twee jaar hebben gevolgd, meer politiek zelfvertrouwen dan de leerlingen uit leerjaar vier die maatschappijleer één jaar hebben gevolgd, wat niet verklaard kan worden doordat de maatschappijleerleerlingen uit klas vijf meer politieke kennis hebben dan de maatschappijleerleerlingen uit klas vier.

HOOFDSTUK 1. INLEIDING

1.1 INTRODUCTIE

In Nederland is een afnemende trend zichtbaar in de politieke interesse van de burgers. De studie Sociale samenhang en Welzijn laat zien dat de interesse van Nederlanders in politieke onderwerpen iets gedaald is in de periode van 2012 tot en met 2014 (Smeets, 2017). Bovendien is in Nederland sprake van weinig deelname aan onconventionele activiteiten (bijvoorbeeld meedoen met protestacties of actiegroepen) en er zijn geen indicaties dat de onconventionele politieke participatie de afgelopen jaren is gestegen (Smeets, 2017). Deze ontwikkeling is in lijn met de algemene opvatting dat de deelname aan de politiek afzwakt (Putnam, 2000, in Shapiro, 2001). De literatuur laat een afname van de politieke betrokkenheid zien, in de vorm van een daling van conventionele en onconventionele politieke participatie (Putnam, 2000, in Smeets, 2017).

Volgens de Raad voor het Openbaar Bestuur (hierna: ROB) zijn de afgelopen jaren in de Westerse landen vooral de zorgen over de politieke betrokkenheid van jongeren toegenomen (ROB, 2019). Ten opzichte van eerdere generaties hebben jongeren minder politieke interesse, minder vertrouwen in politieke partijen en politici en stemmen zij minder vaak bij verkiezingen. Ook de politieke betrokkenheid van jongeren in Nederland is laag. Slechts veertig procent van de Nederlandse jongeren heeft tamelijk tot veel politieke interesse, vergeleken met vijftig procent bij oudere leeftijdscategorieën. Daarnaast zoekt gemiddeld maar tien procent van de scholieren in Nederland af en toe informatie op over politieke en sociale zaken, terwijl dat percentage internationaal gemiddeld op ongeveer dertig staat. De beperkte betrokkenheid van jongeren is vooral duidelijk zichtbaar door de lage opkomst van jongeren tijdens verkiezingen. Het opkomstpercentage van jongeren in de leeftijd van 18 tot 24 jaar is bij de meeste verkiezingen aanzienlijk lager dan die van andere leeftijdsgroepen. Van de genoemde jongeren ging tijdens de Tweede Kamerverkiezingen in 2017 66% stemmen (ten opzichte van een algemeen opkomstpercentage van 82%), tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2018 ging 50% stemmen (ten opzichte van een algemeen opkomstpercentage van 55%), en tijdens de provinciale statenverkiezingen ging 52% stemmen (ten opzichte van een algemeen opkomstpercentage van 56%). De verkiezingen voor het Europees Parlement in 2014 waren echter een uitzondering, aangezien het opkomstpercentage van de jongeren op 40% lag (ten opzichte van een algemeen opkomstpercentage van 27%). Er is derhalve bij de meeste verkiezingen sprake van een kloof tussen jongeren en ouderen met betrekking tot de opkomst tijdens verkiezingen. En de grootte van deze kloof verschilt per verkiezing en verschilt van jaar tot jaar, zonder dat er sprake is van een structurele afname of toename. Bij de Tweede Kamerverkiezingen is er sprake van een toename van de opkomstkloof tussen jongeren en de totale stemgerechtigde bevolking van 5% in 2012 naar 11% in 2017. Terwijl bij de gemeenteraadsverkiezingen het verschil in opkomst juist afnam van 10% in 2014 naar 5% in 2018. De opkomstkloof tussen jongeren en alle stemgerechtigden is derhalve aan de ene kant structureel van aard, en aan de andere kant wordt deze kloof niet eenduidig groter of kleiner (ROB, 2019).

De Tweede Kamer heeft de afgelopen jaren ook regelmatig haar zorgen kenbaar gemaakt over de gebrekkige politieke participatie van jongeren, zoals in de motie Fokke en de motie van Dam. Immers als een bepaalde groep in de samenleving niet of niet voldoende deelneemt aan de politiek, worden de belangen van deze groep minder goed gerepresenteerd dan de belangen van andere groepen.

Ook Aalberts (2004) heeft zich zorgen gemaakt over de betrokkenheid van jongeren bij de Nederlandse samenleving en heeft gewezen op de vaak onverschillige houding van jongeren ten aanzien van de politiek en het bestuur in Nederland. Deze houding is op den duur nadelig voor de legitimatie van de democratie, aangezien betrokkenheid van mensen essentieel is voor het functioneren van een democratische samenleving (Vis & Veldhuis, 2008).

Volgens Wittebrood (1995) kan de oplossing voor afname van betrokkenheid onder meer worden gevonden in het onderwijs, waar burgers politieke houdingen en gedrag aanleren. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (hierna: WRR) omschreef eerder in 1986 de functie van het onderwijs al als “een voorbereiding voor iedereen op een zo volwaardig mogelijk lidmaatschap van de samenleving en op de rol van burger in de staat” (WRR, 1986). Het stimuleren van politieke en maatschappelijke betrokkenheid en burgerschap komt in het middelbaar onderwijs vooral tot uiting binnen het maatschappijleercurriculum (hierna: maatschappijleer), op havo en vwo bestaande uit de vakken maatschappijleer en maatschappijwetenschappen. Volgens oud-minister van onderwijs, Van der Hoeven, was maatschappijleer “het meest geschikt om gestalte te geven aan de zeer noodzakelijke burgerschapsvorming” (Vis & Veldhuis, 2008). Sinds 2005 hebben scholen in het middelbaar onderwijs ook de wettelijke taak om “het onderwijs mede te richten op het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie”. Voor de burgerschapsvorming hebben de regering en het parlement zich voor maatschappijleer met name gericht op kennis van en inzicht in de werking van de rechtsstaat en de parlementaire democratie (Vis & Veldhuis, 2008).

Met dit onderzoek probeer ik te kijken hoe het er tegenwoordig voor staat met de politieke houdingen van jongeren en de burgerschapsvorming van het maatschappijleercurriculum. Daarom zal ik in dit onderzoek inzicht proberen te verschaffen over het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van middelbare scholieren anno 2020. In de volgende paragraaf geef ik eerst een overzicht van eerder onderzoek op dit gebied.

1.2 EERDER ONDERZOEK NAAR HET VERBAND TUSSEN HET VOLGEN VAN MAATSCHAPPIJLEER EN DE POLITIEKE HOUDINGEN VAN LEERLINGEN

De vraag of er een verband is tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen heeft meerdere wetenschappers beziggehouden. Uit de literatuur volgt dat het antwoord op deze vraag afhangt van de tijd en de plaats waarin het vak is gegeven. Dit zorgt er voor dat de verschillende onderzoeken hierover lastig te vergelijken zijn, en dat er diverse antwoorden bestaan op de vraag of er een verband is. Er zijn wetenschappers die aangeven dat zij in een bepaalde tijd en plaats geen verband hebben gevonden, terwijl er ook wetenschappers zijn die aangeven dat zij in een andere context wel een positief verband hebben gevonden tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen.

In 1965 hebben de onderzoekers Langton en Jennings in de Verenigde Staten onderzoek gedaan naar het verband tussen het civics-curriculum (vergelijkbaar met maatschappijleer) en de politieke houdingen en gedragingen van Amerikaanse high school scholieren (Langton & Jennings, 1968). De resultaten van dit onderzoek laten opvallend weinig effect zien van het civics-curriculum op de politieke houdingen en het gedrag van de scholieren. De onderzoekers vonden wel een positieve relatie, echter was deze relatie klein. Scholieren die meer lessen civics hadden gehad, vertoonden een kleine toename in politieke kennis, politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, politieke

tolerantie en de bereidheid tot politieke participatie (bij politiek cynisme vonden ze daarentegen geen verschil). Deze relaties waren echter erg zwak, waardoor de onderzoekers concludeerden dat er een gebrek aan bewijs was dat het civics-curriculum een significant effect heeft op de politieke oriëntaties van Amerikaanse high school scholieren (Langton & Jennings, 1968). Langton en Jennings hebben bijna een decennium later, in 1973, hetzelfde onderzoek opnieuw gedaan. Hun tweede studie liet hetzelfde resultaat zien, in het effect van civics op de politieke houdingen van de scholieren, als hun studie uit 1965 (Vis & Veldhuis, 2008).

Daarentegen zijn er meerdere onderzoekers die aangeven dat er wel degelijk een verband bestaat tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van scholieren. In een replicatie van de studie van Langton en Jennings, hebben Denver en Hands in 1990 onderzocht of de politieke vorming effect heeft op de politieke houding en gedragingen van leerlingen in Engeland en Wales (Denver & Hands, 1990). Hun onderzoeksresultaten waren helemaal tegenovergesteld aan die van Langton en Jennings. Denver en Hands constateerden namelijk dat er wel een groot verschil was in de politieke houdingen van leerlingen die een cursus over British Politics gevolgd hadden en leerlingen die de cursus niet hadden gevolgd. De leerlingen met gevolgde cursus toonden meer politieke kennis, interesse, zelfvertrouwen, grotere bereid tot participatie en minder politiek cynisme dan de leerlingen zonder de cursus (bij politieke tolerantie vonden zij echter geen verschil) (Denver & Hands, 1990). In datzelfde jaar, 1990, hebben ook Westholm, Lindquist en Niemi in een onderzoek naar de invloed van politieke vorming in Zweden, een positief significant verband gevonden tussen de politieke vorming en de politieke kennis van leerlingen (Westholm, Lindquist en Niemi, 1990). Vervolgens heeft Wittebrood in 1995 in Nederland onderzoek gedaan naar de mate waarin maatschappijleer invloed heeft op de politieke houdingen van havo- en vwo-scholieren in het middelbaar onderwijs (Wittebrood, 1995). Aangezien het vak maatschappijleer in Nederland verplicht is voor alle leerlingen, heeft Wittebrood leerlingen die maatschappijleer als eindexamenvak hadden gevolgd, vergeleken met leerlingen die maatschappijleer als verplicht niet-eindexamenvak hadden gevolgd. Wittebrood constateerde dat maatschappijleer als eindexamenvak meer bijdroeg aan de politieke betrokkenheid van leerlingen dan maatschappijleer als verplicht niet-eindexamenvak (Wittebrood, 1995). Leerlingen die maatschappijleer als eindexamenvak hadden gevolgd vertoonden namelijk een grotere toename in politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de verkiezingen en het gebruik van conventionele en onconventionele vormen van politieke participatie, alsmede een afname van politiek cynisme. Bij politieke intolerantie heeft Wittebrood echter geen significant verschil gevonden. Daarna hebben Niemi en Junn eind jaren negentig in hun onderzoek in de Verenigde Staten een positieve relatie tussen civics en de politieke kennis van high school seniors gevonden. Uit hun onderzoeksresultaten blijkt dat leerlingen die civics hadden gevolgd meer politieke kennis hadden dan leerlingen die dat niet hadden gevolgd (Niemi en Junn, 1998). Ook zij benadrukken het nut van civics en geven aan dat deelname aan het vak verschil maakt voor het bijbrengen en het verwerven van politieke kennis (Niemi en Junn, 1998). Dan heeft de International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) in 2001 en 2002 onderzoeken uitgevoerd onder jongeren in respectievelijk 28 en 16 landen (Torney-Purta, 2001; Amadeo, Torney-Purta, Lehmann, Husfeldt, & Nikolova, 2002) naar de rol die het civics-curriculum speelt bij de kennis van democratie en de houding tegenover democratie. De uitkomsten van deze onderzoeken over het effect van het vak civics laten enerzijds zien dat er een positief verband bestaat tussen de kennis van democratische processen en instituties en de kans dat de leerlingen later gaan stemmen, en anderzijds dat scholen die democratie in de praktijk brengen (zoals het

promoten van een open klimaat in de klas voor discussies, zorgen voor medezeggenschap van de leerlingen) effectief zijn in het bevorderen van politieke kennis en betrokkenheid (Torney-Purta, 2001; Amadeo et al., 2002; Cogan, 2002; Vis & Veldhuis, 2008). Ten slotte heb ik in 2010 onderzoek gedaan naar het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen in Nederland. Uit de resultaten van dat onderzoek bleek dat leerlingen die maatschappijleer langer hadden gevolgd, minder politieke intolerantie vertoonden dan leerlingen die het korter (of niet) hadden gevolgd. Leerlingen die maatschappijleer langer hadden gevolgd, lieten namelijk significant minder autoritarisme en ethnocentrisme zien. Uit de onderzoeksresultaten bleek ook dat leerlingen die maatschappijleer langer hadden gevolgd, gedeeltelijk meer politieke betrokkenheid vertoonden. Zij vertoonden namelijk wel significant meer politieke interesse en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, alsmede significant minder politiek cynisme ten opzichte van leerlingen die maatschappijleer korter (of niet) hadden gevolgd, maar ik had geen significant verschil gevonden voor politiek zelfvertrouwen en bereidheid tot conventionele en onconventionele politieke participatie (Mutlu, 2010).

Uit dit overzicht van de literatuur volgt derhalve dat het effect van maatschappijleer op de politieke houdingen van scholieren tijd- en plaatsgebonden is. Met dit onderzoek probeer ik voort te bouwen op bovenstaande literatuur, door inzicht te verschaffen over verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen in Nederland anno 2020. De exacte doelstellingen en onderzoeksvragen hierbij presenteer ik in de volgende paragrafen.

1.3 DOELSTELLINGEN

In Nederland is grootschalig empirisch onderzoek naar het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen slechts twee keer uitgevoerd. In 1995 heeft Wittebrood (1995) dit verband, als eerste, onderzocht. Sindsdien is dus slechts éénmalig op grote schaal voortgebouwd op haar onderzoek. Dat onderzoek heb ik in 2010 (dus 15 jaar na het onderzoek van Wittebrood en 10 jaar geleden) uitgevoerd aan de hand van een gedeeltelijke replicatie van het onderzoek van Wittebrood. Het is met andere woorden de hoogste tijd om nieuw onderzoek op dit gebied te doen in Nederland. Bovendien heb ik in paragraaf 1.1 beschreven dat de politieke betrokkenheid van jongeren verschilt van verkiezing tot verkiezing en van jaar tot jaar. Daarnaast heeft de literatuur, beschreven in paragraaf 1.2, laten zien dat het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van scholieren afhankelijk is van de tijd en plaats, en derhalve context gebonden is. Hierdoor is nieuw onderzoek op dit gebied nodig om te kijken hoe het anno 2020 zit met dit verband.

Met dit onderzoek heb ik als doel om, dit keer op een kleinere schaal, meer inzicht te verschaffen over het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van havo- en vwo-leerlingen op het Twickel College Hengelo anno 2020¹. Dit verband zal ik onderzoeken met behulp van een gedeeltelijke replicatie van mijn eigen onderzoek uit 2010, waarbij ik de politieke houdingen van leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd zal vergelijken met de politieke houdingen van leerlingen die maatschappijleer korter hebben gevolgd². Hierbij zal ik ook onderzoeken in hoeverre de gevonden verschillen in politieke houdingen tussen leerlingen die maatschappijleer langer en korter hebben gevolgd, toegeschreven kunnen worden aan verschillen in het politieke kennisniveau van de leerlingen. Hiermee heeft dit onderzoek zowel een beschrijvend als een verklarend karakter.

1.4 ONDERZOEKSVRAGEN

Uit bovenstaande doelstellingen formuleer ik de volgende centrale onderzoeksvragen:

- (1) *Welke verschillen bestaan anno 2020 op het Twickel College Hengelo tussen de politieke houdingen van leerlingen die één, twee en drie jaar maatschappijleer hebben gevolgd?*
- (2) *In welke mate kunnen de gevonden verschillen in politieke houdingen worden toegeschreven aan verschillen in het politieke kennisniveau van de leerlingen?*

Om deze onderzoeksvragen op adequate wijze te beantwoorden, heb ik dit onderzoek als volgt opgebouwd. In hoofdstuk 2 beschrijf ik de theorie en de daaruit voortvloeiende hypothesen. Daarna beschrijf ik in hoofdstuk 3 de dataverzameling, operationalisering en analysetechnieken die ik gebruikt heb om de hypothesen te toetsen. Vervolgens presenteer ik in hoofdstuk 4 de data-analyse en de hypothesetoetsing. Ten slotte formuleer ik in het laatste hoofdstuk de conclusies, waarmee ik antwoord geef op de centrale onderzoeksvragen.

HOOFDSTUK 2. THEORIE EN HYPOTHESEN

In dit hoofdstuk schets ik een verwachting van het te vinden verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van de leerlingen op het Twickel College Hengelo anno 2020. Deze verwachting of hypothese baseer ik, in lijn met Mutlu (2010), zowel op de uitkomsten van de beschreven onderzoeken die in het verleden zijn gedaan naar het verband tussen maatschappijleer en politieke houdingen, als op de civic education theory. Beide geven aanwijzingen die bij dit onderzoek als uitgangspunt dienen.

2.1 CIVIC EDUCATION THEORY

De basis van de civic education theory ligt in het idee dat onderwijs zowel zorgt voor kennis om democratische uitgangspunten te begrijpen en te aanvaarden, als voor vaardigheden die essentieel zijn om politiek betrokken te worden (Hillygus, 2005). Volgens Rosenstone en Hansen (1993) nemen mensen die goedgeschoold zijn, in hogere mate deel aan de politiek. Dit komt doordat het onderwijs dat zij hebben genoten, hen vaardigheden biedt die noodzakelijk zijn om begrip te krijgen van het abstracte onderwerp van politiek, om in staat te zijn politieke campagnes te volgen en om in staat te zijn vraagstukken en kandidaten te onderzoeken en te beoordelen. Daar komt bij dat deze mensen, door hun scholing, beter om kunnen gaan met bureaucratische eisen bijvoorbeeld bij het stemmen tijdens verkiezingen. Oftewel, scholing zorgt voor een verlaging van de materiële en cognitieve participatiekosten (Wolfinger en Rosenstone, 1980).

Natuurlijk zijn in de eerste plaats de fundamenteën van het onderwijs daarin belangrijk. Voor democratisch burgerschap is het nodig dat een burger het politieke systeem (waarin de burger uiting geeft aan de eigen opvatting en een keuze maakt voor vertegenwoordiging) ten minste in bepaalde mate begrijpt, zodat deze burger de benodigde basale informatie bezit over bijvoorbeeld op welke plek en op welk moment te stemmen tijdens verkiezingen. Voor burgers die niet kunnen lezen en schrijven is het immers lastig om een stembiljet in te vullen of om een bericht naar een volksvertegenwoordiger te sturen. Naast de beginselen van lezen en schrijven, is echter verdere scholing in maatschappijleer belangrijk bij het beïnvloeden van het democratische gedrag (Hillygus, 2005).

De civic education hypothesis oftewel de maatschappijleerhypothese stelt dat aanvullende jaren van scholing, burgers kan blijven voorzien van politieke informatie, waardoor de kosten van politieke betrokkenheid verder dalen. Geletterdheid kan dan wel essentieel zijn om een stem uit te brengen bij verkiezingen, maar het is wellicht niet genoeg voor een gemotiveerde en afgewogen beslissing van een kiezer. Hoger onderwijs geeft kennis, vaardigheden en politieke bekendheid, waarmee de burger de weg kan vinden in de politieke wereld. Naast het overdragen van concrete informatie over het politieke proces, kan hoger onderwijs behulpzaam zijn voor burgers om de relatie tussen politieke actie en het behoud van het democratisch systeem te leren begrijpen (Galston, 2001; Niemi & Junn, 1998; Torney-Purta, Schwille en Amadeo, 1999). Echter, niet elke vorm van formeel onderwijs voldoet even goed om deze vaardigheden te bevorderen. Impliciet veronderstelt deze literatuur dat scholing bijdraagt aan de vorming van politieke betrokkenheid, voor zover deze scholing maatschappijleeronderwijs bevat (Levine en Lopez, 2004). Een cursus informatica zal waarschijnlijk niet zorgen voor de verbale vaardigheden die noodzakelijk zijn om mee te doen aan

een politiek debat, en een cursus biologie zal over het algemeen geen aanleiding geven tot aandacht voor de politiek. Het is het curriculum van maatschappijleer/maatschappijwetenschappen dat vaardigheden en hulpbronnen verleent die noodzakelijk zijn om actief deel te nemen aan de politieke wereld. Veel van de in het vorige hoofdstuk besproken onderzoeken die in het verleden op dit gebied zijn gedaan, lieten bijvoorbeeld zien dat een curriculum van maatschappijleer de politieke kennis en politieke houdingen van leerlingen bevordert, zelfs nadat gecontroleerd was voor onder andere de effecten van individuele motivatie en familiesocialisatie (Denver & Hands, 1990; Westholm, Lindquist & Niemi, 1990; Wittebrood, 1995; Niemi & Junn, 1998; Torney-Purta, 2001; Amadeo et al., 2002; Mutlu, 2010).

Dus, volgens de civic education hypothese verbreedt het onderwijs, en dan specifiek maatschappijleeronderwijs, het vermogen van burgers om zelfbestuur te bewerkstelligen, door burgers de gedragingen en kennis aan te leren die nodig zijn voor het bepalen van politieke voorkeuren, het begrijpen van politiek en het bereiken van politieke belangen (Sunshine Hillygus, 2005).

2.2 HYPOTHESEN

Gebaseerd op bovenstaande theoretische beschouwing van de civic education theory en de resultaten van de meeste onderzoeken die in het verleden op dit gebied zijn gedaan, verwacht ik een positief verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen op het Twickel College Hengelo anno 2020. Daarmee veronderstel ik dus verschillen tussen de politieke houdingen van leerlingen die maatschappijleer langer hebben gevolgd en de politieke houdingen van leerlingen die maatschappijleer korter hebben gevolgd.

In de eerste plaats verwacht ik dat hoe meer jaren de leerlingen maatschappijleer volgen, hoe meer de politieke houdingen van die leerlingen bevorderen. Naarmate leerlingen steeds een jaar langer maatschappijleer volgen, verwacht ik dat deze leerlingen ook elk jaar meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertonen. Dit wil dus zeggen dat leerlingen die drie jaar maatschappijleer hebben gehad (zesde klas) meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertonen dan leerlingen die twee jaar maatschappijleer hebben gehad (vijfde klas), én dat leerlingen die twee jaar maatschappijleer hebben gehad (vijfde klas) meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertonen dan leerlingen die één jaar maatschappijleer hebben gehad (vierde klas). Op basis hiervan kom ik tot de formulering van de volgende hypothesen:

H(1a) *Hoe langer leerlingen maatschappijleer hebben gevolgd, hoe meer politieke betrokkenheid en hoe minder politieke intolerantie zij vertonen.*

H(1b) *Dit verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen, is substantieel toe te schrijven aan het feit dat hoe langer leerlingen maatschappijleer hebben gevolgd, hoe meer politieke kennis zij hebben.*

In het geval dat er geen sprake is van bovenstaand verband, verwacht ik in ieder geval dat er sprake is van een korter verband, waarbij maatschappijleerleerlingen in het vijfde leerjaar (die dus twee jaar maatschappijleer hebben gevolgd) meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie

vertonen dan maatschappijleerleerlingen in het vierde leerjaar (die dus één jaar maatschappijleer hebben gevolgd). Daarmee kom ik in de tweede plaats tot de formulering van de volgende hypothesen:

H(2a) *Maatschappijleerleerlingen in het vijfde leerjaar vertonen meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie dan maatschappijleerleerlingen in het vierde leerjaar.*

H(2b) *Dit verband tussen het leerjaar van maatschappijleerleerlingen en hun politieke houdingen, is substantieel toe te schrijven aan het feit dat maatschappijleerleerlingen in het vijfde leerjaar meer politieke kennis hebben dan maatschappijleerleerlingen in het vierde leerjaar.*

Met behulp van de toetsing van deze hypothesen kan ik een antwoord formuleren op de centrale onderzoeksvragen en daarmee voldoen aan de doelstelling van dit onderzoek.

HOOFDSTUK 3. METHODOLOGIE

Voordat ik de hypothesen zal toetsen, geef ik in dit hoofdstuk een beschrijving van de onderzoeksopzet. Hierbij bespreek ik achtereenvolgens per paragraaf de dataverzameling, de operationalisering en de analysetechniek.

3.1 DATAVERZAMELING

De data waar dit onderzoek op is gebaseerd heb ik in april 2020 verzameld, nadat ik in maart 2020 toestemming heb gekregen van de facultaire BMS Ethiek Commissie (dossiernummer: 200159). Voor de dataverzameling heb ik gebruik gemaakt van een elektronische vragenlijst. Zoals aangegeven, bouw ik met dit onderzoek voort op de eerdere studies en is dit onderzoek een gedeeltelijke replicatie van het onderzoek van Karin Wittebrood uit 1995 en dat van mij uit 2010 (Mutlu, 2010). In deze voorgaande kwantitatieve onderzoeken is destijds gebruik gemaakt van respectievelijk een schriftelijke en een elektronische gestructureerde vragenlijst om de politieke houdingen van de leerlingen te meten. In dit huidige kwantitatieve onderzoek heb ik gebruik gemaakt van dezelfde vragen als Wittebrood (1995) en Mutlu (2010) om dezelfde politieke houdingen van de leerlingen te meten anno 2020. Bij enkele vragen heb ik echter de nodige aanpassingen gedaan, aangezien de samenleving in 2020 is veranderd ten opzichte van 1995 en 2010. Dit heeft onder andere te maken met de veranderde politieke situatie en de opkomst van de sociale media. Met deze aanpassingen sluiten de vragen in de huidige vragenlijst van 2020 beter aan bij de huidige maatschappij in Nederland. Mogelijke problemen over vragen die verouderd zijn, heb ik hiermee zoveel mogelijk proberen te vermijden. In lijn met mijn onderzoek uit 2010, heb ik de vragen in een elektronische vragenlijst gezet. De vragenlijst, zoals ik deze heb voorgelegd aan de leerlingen, heb ik als bijlage toegevoegd aan dit onderzoek (hiervoor verwijs ik naar bijlage A). Deze vragenlijst heb ik opgesteld met het software programma Qualtrics. Aan de hand van dit programma heb ik de vragenlijst en de gegevens omgezet in een SPSS bestand³.

Voor de toetsing van de hypothesen (H1a: *'Hoe langer leerlingen maatschappijleer hebben gevolgd, hoe meer politieke betrokkenheid en hoe minder politieke intolerantie zij vertonen'* en H1b: *'Dit verband is substantieel toe te schrijven aan het feit dat hoe langer leerlingen maatschappijleer hebben gevolgd, hoe meer politieke kennis zij hebben'*), dien ik gegevens te hebben van leerlingen die maatschappijleer tijdens een langere periode hebben gehad en gegevens van leerlingen die maatschappijleer tijdens een kortere periode hebben gehad⁴. In dit onderzoek wordt de onderzoekspopulatie gevormd door alle bovenbouwleerlingen van havo en vwo die maatschappijleer hebben op het Twickel College in Hengelo. Dit gaat om, in totaal 285, havo en vwo-leerlingen van klas 4, 5 en 6. Deze leerlingen hebben respectievelijk 1, 2 en 3 jaar maatschappijleer gehad⁵ (bij nominaal studeren).

Aan de hand van een brief heb ik de gehele onderzoekspopulatie benaderd (hiervoor verwijs ik naar bijlage C). Begin april 2020 heb ik, via de administratie van het Twickel College Hengelo, een elektronische brief laten versturen naar alle leerlingen en hun ouders met de aankondiging van dit onderzoek. Daarna heb ik contact opgenomen met mijn vakcollega (docent maatschappijleer en -wetenschappen op het Twickel College Hengelo die reeds had aangegeven de vragenlijst ook bij haar leerlingen af te nemen) om haar informatie te verschaffen over het afnemen van de vragenlijst, zodat

zij exact zou weten hoe het onderzoek uitgevoerd zou moeten worden. Daarbij heb ik haar de link naar de elektronische vragenlijst gestuurd. Vervolgens hebben wij de leerlingen tijdens de lessen maatschappijleer en -wetenschappen geïnformeerd over de details van het onderzoek, waarna we ze verzocht hebben deel te nemen aan het onderzoek. In de periode van 14 tot en met 23 april hebben wij de leerlingen de mogelijkheid gegeven om tijdens de online lessen maatschappijleer en -wetenschappen (maar ook daarbuiten) de vragenlijst digitaal in te vullen. De leerlingen konden de vragenlijst zowel op de computer als op de telefoon invullen en dit duurde gemiddeld ongeveer 25 minuten. Uiteindelijk hebben (van het totaal van 285 leerlingen) 228 leerlingen uit 4 & 5 havo en 4, 5 & 6 vwo meegewerkt en de vragenlijst volledig ingevuld en opgestuurd. Dit komt neer op een respons van 80%. Dit is een hoge respons en de non-respons kan verklaard worden door de enquêtemoeheid en de drukte die de leerlingen ervaren. De analyse van de data in het volgende hoofdstuk is gebaseerd op de gegevens van deze 228 respondenten en heb ik uitgevoerd met het softwareprogramma SPSS.

De respondenten zijn niet geselecteerd via bijvoorbeeld simple random sampling of een clustersteekproef, waardoor ze geen systematische steekproef zijn van de gehele populatie. Dit kan nadelig zijn voor de externe validiteit (representativiteit). Het aantal respondenten omslaat echter een groot gedeelte van de totale populatie. Van de 285 leerlingen hebben immers 228 leerlingen meegewerkt aan het onderzoek. Bovendien heb ik onderzocht in hoeverre de respondenten in dit onderzoek kenmerkend of representatief zijn voor de gehele onderzoekspopulatie wat betreft de verdeling over de klassen. Om dit te onderzoeken heb ik een vergelijking gemaakt tussen de verdeling van de respondenten over de verschillende klassen en de verdeling van de onderzoekspopulatie over de verschillende klassen (hiervoor verwijs ik naar tabel 3.1). Bij het onderzoeken van de representativiteit heb ik gebruik gemaakt van de χ^2 (chi-kwadraat) toets. Op basis van de gegevens uit tabel 3.1 en de daaruit berekende χ^2 van 1,7 concludeer ik dat de verdeling van de respondenten over de verschillende klassen niet significant verschilt van de verdeling van de populatie over de verschillende klassen (de berekende $\chi^2=1,7 < \text{dan de kritieke } \chi^2=9,5 \text{ met } df=4 \text{ en } \alpha=0,05$). Dit houdt in dat de gegevens met betrekking tot de verdeling van de respondenten over de klassen representatief zijn voor de gehele populatie.

Tabel 3.1: Verdeling van de gehele onderzoekspopulatie en de respondenten over de verschillende klassen op het Twickel College Hengelo in 2020

	Gehele populatie (N= 285)		Respondenten (N=228)	
	%	N	%	N
<i>Klas</i>				
4 Havo	58,6	167	59,6	136
5 Havo	6,3	18	3,1	7
4 Vwo	22,5	64	25,4	58
5 Vwo	6,3	18	7,5	17
6 Vwo	6,3	18	4,4	10

Bron: Maatschappijleer en politieke houdingen 2020; eigen berekeningen.

3.2 OPERATIONALISERING

Dit onderzoek gaat over het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen. Daarbij zoek ik de verklaring voor het eventuele verband in de mate van de politieke kennis van de leerlingen. De variabelen die hier logischerwijs uit voortvloeien zijn: de mate waarin maatschappijleer is gevolgd, de politieke houdingen en de mate van politieke kennis. Deze variabelen beschrijf en operationaliseer ik in de subparagrafen 3.2.1, 3.2.2 en 3.2.3. Bij deze operationalisering heb ik voor de betrouwbaarheid en validiteit (bijna) volledig gebruik gemaakt van de operationalisering van Wittebrood (1995) en Mutlu (2010). Bij enkele vragen heb ik aanpassingen gedaan, zodat de vragen meer in lijn zijn met de huidige (politieke) situatie.

3.2.1 De mate van educatie in maatschappijleer

Het maatschappijleercurriculum bestaat in het voortgezet onderwijs voor havo en vwo uit het verplichte vak maatschappijleer en het niet-verplichte eindexamenvak maatschappijwetenschappen. Voor de mate waarin het maatschappijleercurriculum is gevolgd, heb ik in dit onderzoek gekeken naar het aantal jaren waarin leerlingen het vak maatschappijleer en eventueel het vak maatschappijwetenschappen hebben gevolgd. De mate waarin leerlingen maatschappijleer hebben gevolgd, heb ik vastgesteld aan de hand van de vraag: [8] "In welke klas zit je?". Hierbij heb ik de leerlingen uit klas 4 havo en 4 vwo (die één jaar maatschappijleer hebben gevolgd), de leerlingen uit klas 5 havo en 5 vwo (die twee jaar maatschappijleer hebben gevolgd) en de leerlingen uit klas 6 vwo (die drie jaar maatschappijleer hebben gevolgd) als aparte categorieën onderscheiden. De verdeling van de respondenten over het aantal jaren dat maatschappijleer is gevolgd, heb ik beschreven in tabel 3.2.

Tabel 3.2: Verdeling van de respondenten naar het aantal jaren dat maatschappijleer is gevolgd

	Respondenten (N = 228)	
	%	N
<i>Aantal jaren maatschappijleer</i>		
Een	85,1	194
Twee	10,5	24
Drie	4,4	10

Bron: Maatschappijleer en politieke houdingen 2020; eigen berekeningen.

3.2.2 Politieke houdingen

Politieke houdingen bestaan uit twee hoofdonderdelen: politieke betrokkenheid en politieke intolerantie (Wittebrood, 1995). Deze twee begrippen bespreek ik in de volgende paragrafen. Elk begrip omschrijf en operationaliseer ik hierbij in een paragraaf. Bovendien verwijs ik bij elk begrip naar de vragen die daaruit voortvloeien en die ik vervolgens in de vragenlijst heb opgenomen (hiervoor verwijs ik naar bijlage A). Tot slot geef ik aan hoe ik de schaalconstructie voor de politieke houdingen (en politieke kennis) heb bepaald. Deze heb ik tevens vastgelegd in bijlage B.

3.2.2.1 Politieke betrokkenheid

Het begrip politieke betrokkenheid bestaat vervolgens weer uit de subonderdelen: politieke interesse, politieke vervreemding en de bereidheid tot politieke participatie (Wittebrood, 1995). Deze subonderdelen behandel ik hierna een voor een.

Politieke interesse

Volgens Wittebrood (1995, p. 18) is politieke interesse “een gevoel van belangstelling voor de gang van zaken in die sectoren van de samenleving waar het overheidsoptreden in het geding is of zou moeten zijn”. Het betreft een verband tussen de sociale en psychologische kenmerken van een individu en de politieke houdingen en gedragingen van dit individu. Bij de operationalisering van politieke interesse focust Wittebrood daarom op het verband tussen de mate van politieke interesse en politiek gedrag: mensen die interesse hebben in politiek praten vaker over politiek, volgen meer het (politieke) nieuws in de media, zijn vaker politiek actief en hebben meer politieke kennis (Wittebrood, 1995).

Ik heb in dit onderzoek (in navolging van Wittebrood) de politieke interesse van de respondenten zowel direct als indirect gemeten. Op een directe manier door de vraag te stellen: [17] “In welke mate ben je geïnteresseerd in de politiek?”. En op een indirecte manier door vijf vragen te stellen over uitingen van politieke interesse: [10] “Hoe vaak lees je iets over politiek in de krant?”, [11] “Hoe vaak lees je iets over politiek op de sociale media?”, [12] “Hoe vaak kijk jij naar het NOS-journaal, RTL-Nieuws of het Jeugdjournaal?”, [13] “Hoe vaak kijk jij naar tv-programma’s die politieke onderwerpen behandelen?” en [14] “Hoe vaak praat jij over politiek?” (hiervoor verwijs ik naar bijlage A). Deze zes items waarmee ik de politieke interesse van de respondenten heb gemeten, hebben een betrouwbaarheidsmaat met de waarde 0,69 (Cronbach’s $\alpha = 0,69$). Op basis van de beantwoording van de zes bovenstaande vragen heb ik een berekening van de schaalscore gemaakt die varieert van 0 t/m 6. Bij elk van de zes vragen kan de respondent nul of één punt scoren, afhankelijk van het gekozen antwoord. De som van deze punten bepaalt de score van een respondent. De constructie van de schaal is zo dat, hoe hoger de score van een respondent, hoe meer politieke interesse deze respondent heeft (hiervoor verwijs ik naar bijlage B). Ik heb een overzicht van de scores van de respondenten met betrekking tot hun politieke interesse opgenomen in tabel 3.3.

Politieke vervreemding

Mensen die vervreemd zijn van de maatschappij zullen volgens Wittebrood (1995) minder de neiging hebben om zich te houden aan de normen van die maatschappij en derhalve eerder de neiging hebben zich afwijkend te gedragen. Politieke vervreemding is vervreemding van het politieke systeem en kan te maken hebben met “negatieve gevoelens en onverschilligheid jegens het politieke systeem” (Wittebrood, 1995, p. 19). Politieke vervreemding kan verscheidene soorten gedragingen tot gevolg hebben. Een politiek vervreemd persoon kan zich afsluiten van de politiek (zoals niet stemmen) of juist op een onconventionele manier deelnemen aan de politiek (zoals demonstreren) (Wittebrood, 1995).

In overeenstemming met veel politicologische onderzoeken (waaronder Wittebrood) gebruik ik politiek zelfvertrouwen en politiek cynisme in dit onderzoek als indicatoren voor politieke

vervreemding. Wittebrood (1995, pp. 19-20) definieert politiek zelfvertrouwen als het “gevoel dat men individueel invloed kan uitoefen op politieke instellingen en processen”, en politiek cynisme als “gevoelens van ongeloof in de goede bedoelingen, oprechtheid en bekwaamheid van politici en bewindslieden”. In dit onderzoek heb ik het politiek zelfvertrouwen en politiek cynisme van de respondenten gemeten aan de hand van een aantal stellingen. Dit heb ik gedaan in lijn met Wittebrood (1995) en daarmee in lijn met de standaardvragen van het nationaal kiezersonderzoek.

Politiek zelfvertrouwen heb ik vastgesteld aan de hand van de stellingen: [25a] “Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik”, [25b] “De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in de stemmen van mensen, niet in hun meningen”, [25c] “Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet”, en [25d] “Er stemmen zoveel mensen bij de verkiezingen, dat mijn stem er niet toe doet” (hiervoor verwijs ik naar bijlage A). Deze vier items waarmee ik het politieke zelfvertrouwen van de respondenten heb gemeten, hebben een betrouwbaarheidsmaat met de waarde 0,58 (Cronbach’s $\alpha = 0,58$). Politiek cynisme heb ik vastgesteld aan de hand van de stellingen: [25e] “Tegen beter weten in beloven politici meer dan ze kunnen waarmaken”, [25f] “Ministers en staatssecretarissen zijn vooral op hun eigenbelang uit”, en [25g] “Kamerlid word je eerder door je politieke vrienden dan door je bekwaamheid” (hiervoor verwijs ik naar bijlage A). Deze drie items waarmee ik het politieke cynisme van de respondenten heb gemeten, hebben een betrouwbaarheidsmaat met de waarde 0,56 (Cronbach’s $\alpha = 0,56$). Op basis van de beantwoording van de bovenstaande stellingen heb ik een berekening van de schaalscores gemaakt voor politiek zelfvertrouwen (van 0 t/m 4) en politiek cynisme (van 0 t/m 3). Bij elke stelling kan de respondent nul of één punt scoren, afhankelijk van het gekozen antwoord. De som van deze punten bepaalt de score van een respondent. De constructie van de schalen is zo dat, hoe hoger de scores van een respondent, hoe meer politiek zelfvertrouwen en politiek cynisme deze respondent heeft (hiervoor verwijs ik naar bijlage B). Ik heb een overzicht van de scores van de respondenten met betrekking tot hun politiek zelfvertrouwen en politiek cynisme opgenomen in tabel 3.3.

Bereidheid tot politieke participatie

Politieke participatie wordt door Wittebrood (1995, p. 20) gedefinieerd als “het deelnemen aan activiteiten die burgers in staat stellen besluitvormingsprocessen te beïnvloeden waar overheidsoptreden in het geding is of zou moeten zijn”. Aangezien leerlingen in het voortgezet onderwijs weinig tot geen ervaring hebben met politieke participatie, heb ik besloten de bereidheid tot politieke participatie te registreren. Het is immers aannemelijk dat leerlingen die bereid zijn om deel te nemen aan de politiek, een grotere kans hebben om later daadwerkelijk actief te zijn in de politiek, dan leerlingen die aangeven niet bereid te zijn tot deelname aan de politiek.

Ik heb de bereidheid tot politieke participatie van de respondenten vastgesteld met behulp van verscheidene vragen. Deze vragen heb ik opgesteld in lijn met vragen uit ander onderzoek naar politieke participatie, zoals de standaardvragen van het nationaal kiezersonderzoek 2017 (Van der Meer, Van der Kolk & Rekker, 2018) en Wittebrood (1995). Zo heb ik de vraag gesteld: [18] “Stel dat er vandaag verkiezingen zouden worden gehouden voor de Tweede Kamer, en dat je daaraan mag deelnemen. Zou je dan gaan stemmen?” (hiervoor verwijs ik naar bijlage A). Vervolgens heb ik de respondenten een aantal activiteiten van politieke participatie laten zien. Hierbij heb ik, net als de eerder genoemde onderzoeken naar politieke participatie, een onderscheid gemaakt in conventionele politieke participatie en onconventionele politieke participatie. Ik heb de

respondenten bij elke activiteit de vraag gesteld in welke mate zij zich kunnen voorstellen dat ze deze activiteit zouden uitvoeren. Om de conventionele politieke participatie te meten heb ik de volgende activiteiten voorgelegd: [27a] “Naar een politieke bijeenkomst of verkiezingsbijeenkomst gaan”, [27b] “Een handtekeningactie organiseren”, [27c] “Politieke affiches ophangen of aanplakken”, [27e] “Een handtekening zetten bij een handtekeningactie”, [27f] “Contact opnemen met politici, met politici spreken of op een andere wijze politieke zaken bij hen naar voren brengen”, [27h] “Naar een lezing of discussiebijeenkomst over een politiek onderwerp gaan”, [27m] “Radio, tv of krant inschakelen”, en [27n] “Een politieke partij of organisatie inschakelen” (hiervoor verwijs ik naar bijlage A). Deze acht items waarmee ik de bereidheid tot conventionele politieke participatie van de respondenten heb gemeten, hebben een betrouwbaarheidsmaat met de waarde 0,87 (Cronbach’s $\alpha = 0,87$). Om de onconventionele politieke participatie te meten heb ik de volgende activiteiten voorgelegd: [27d] “Politieke leuzen spuiten op muren, gebouwen, w.c.’s, enz.”, [27g] “Bezetten van gebouwen”, [27i] “Deelnemen aan een demonstratie”, [27j] “Deelnemen aan een boycotactie”, [27k] “Het verkeer ophouden of blokkeren”, [27l] “Beschadigen van eigendom van anderen of openbare gebouwen”, [27o] “Meedoen met een actiegroep”, [27p] “Deelnemen aan een discussie of actie via internet, email of sms”, en [27q] “Deelnemen aan acties via sociale media als Twitter of Facebook” (hiervoor verwijs ik naar bijlage A). Deze negen items waarmee ik de bereidheid tot onconventionele politieke participatie van de respondenten heb gemeten, hebben een betrouwbaarheidsmaat met de waarde 0,85 (Cronbach’s $\alpha = 0,85$). Op basis van de beantwoording van de bovenstaande vragen heb ik een berekening van de schaalscores gemaakt voor de bereidheid tot conventionele politieke participatie (van 0 t/m 8) en de bereidheid tot onconventionele politieke participatie (van 0 t/m 9). Bij elke vraag kan de respondent nul of één punt scoren, afhankelijk van het gekozen antwoord. De som van deze punten bepaalt de score van een respondent. De constructie van de schalen is zo dat, hoe hoger de scores van een respondent, hoe meer bereidheid tot politieke participatie deze respondent heeft (hiervoor verwijs ik naar bijlage B). Ik heb een overzicht van de scores van de respondenten met betrekking tot hun bereidheid tot conventionele politieke participatie en onconventionele politieke participatie opgenomen in tabel 3.3.

3.2.2.2 Politieke (in)tolerantie

Volgens Wittebrood (1995, p. 22) is politieke tolerantie “de acceptatie van mensen en groepen die in de samenleving een culturele minderheid vertegenwoordigen vanwege sekse, etnische achtergrond of ras”.

In overeenstemming met Wittebrood, gebruik ik in dit onderzoek autoritarisme en ethnocentrisme als indicatoren voor politieke (in)tolerantie. Wittebrood (1995, p. 22) definieert autoritarisme als “een voorkeur voor het nastreven van conventioneel gedrag en heersende normen, evenals de neiging zich te onderwerpen aan het bestaande gezag” en ethnocentrisme als “[het maken van] een onderscheid tussen de eigen groep en andere groepen, waarbij de andere groepen als onderschikt worden beschouwd aan de eigen groep”. Ik heb in dit onderzoek autoritarisme en ethnocentrisme geregistreerd aan de hand van meerdere stellingen. Dit heb ik gedaan in lijn met Wittebrood (1995) en daarmee in lijn met de standaardvragen van bestaand jeugdonderzoek.

Ik heb autoritarisme bij de respondenten geregistreerd met behulp van de stellingen: [26a] “Het belangrijkste wat kinderen moeten leren is gehoorzaamheid en eerbied voor gezag”, [26b] “Jongeren worden soms opstandig, maar wanneer zij ouder worden, horen zij daar overheen te groeien en

rustiger te worden”, [26c] “In een groep moet in de eerste plaats orde heersen”, [26d] “Oproerkraaiers en herrieschoppers zouden veel forser moeten worden aangepakt dan meestal gebeurt”, [26e] “Wat jongeren op de eerste plaats moeten leren is zelfbeheersing en vastberadenheid”, [26f] “Een sterk persoon laat zijn gevoelens en emoties niet zien”, en [26g] “De meeste sociale problemen zullen zijn opgelost als we ons op een of andere manier zouden kunnen ontdoen van krakers en woonwagenvolk” (hiervoor verwijs ik naar bijlage A). Deze zeven items waarmee ik autoritarisme bij de respondenten heb gemeten, hebben een betrouwbaarheidsmaat met de waarde 0,70 (Cronbach’s $\alpha = 0,70$). Etnocentrisme heb ik bij de respondenten geregistreerd met behulp van de stellingen: [26h] “Werkloze Turken zou men zonder meer terug naar hun land moeten sturen”, [26i] “Met Marokkanen weet je nooit zeker of ze niet plotseling agressief zullen worden”, [26j] “Onze sociale voorzieningen zijn niet bedoeld voor Oost-Europese arbeidsimmigranten”, [26k] “Zigeuners zouden bij de grens teruggestuurd moeten worden”, [26l] “Buitenlanders vormen een bedreiging voor onze cultuur”, [26m] “Surinamers in ons land zouden veel van hun eigen sociale problemen oplossen als ze niet zo onverantwoordelijk, gemakzuchtig en kortzichtig waren”, en [26n] “Poolse arbeidsimmigranten pikken de baantjes in van Nederlandse arbeiders” (hiervoor verwijs ik naar bijlage A). Deze zeven items waarmee ik etnocentrisme bij de respondenten heb gemeten, hebben een betrouwbaarheidsmaat met de waarde 0,90 (Cronbach’s $\alpha = 0,90$). Op basis van de beantwoording van de bovenstaande stellingen heb ik een berekening van de schaalscores gemaakt voor autoritarisme (van 0 t/m 4) en etnocentrisme (van 0 t/m 4). Bij elke stelling kan de respondent één tot en met vijf punten scoren, afhankelijk van het gekozen antwoord. De som van deze punten bepaalt de score van een respondent. De schalen lopen in principe van 7 tot en met 35, maar na een hercodering lopen beide schalen van 0 t/m 4. De constructie van de schalen is zo dat, hoe hoger de scores van een respondent, hoe meer autoritair en etnocentrisch deze respondent is (hiervoor verwijs ik naar bijlage B). Ik heb een overzicht van de scores van de respondenten met betrekking tot hun autoritarisme en etnocentrisme opgenomen in tabel 3.3.

Tabel 3.3: Verdeling van de respondenten naar verschillende politieke houdingen, alsmede de betrouwbaarheid van de gebruikte meetinstrumenten om de politieke houdingen te meten

	Respondenten (N = 228)	
	%	N
<i>Politieke interesse (Cronbach’s $\alpha = 0,69$)</i>		
0 laag	5,7	13
1	11,4	26
2	16,2	37
3	25,4	58
4	14,9	34
5	16,7	38
6 hoog	9,6	22
<i>Politiek cynisme (Cronbach’s $\alpha = 0,56$)</i>		
0 laag	4,4	10
1	38,6	88
2	44,7	102
3 hoog	12,3	28
<i>Politiek zelfvertrouwen (Cronbach’s $\alpha = 0,58$)</i>		
0 laag	7,5	17
1	18,9	43
2	47,4	108
3	24,1	55
4 hoog	2,2	5

<i>Deelname aan Tweede Kamerverkiezingen</i>		
0 laag	1,8	4
1	7,5	17
2	10,5	24
3	32,0	73
4 hoog	48,2	110
<i>Conventionele politieke participatie (Cronbach's $\alpha = 0,87$)</i>		
0 laag	3,9	9
1	6,6	15
2	12,3	28
3	14,9	34
4	11,8	27
5	12,3	28
6	16,7	38
7	10,1	23
8 hoog	11,4	26
<i>Onconventionele politieke participatie (Cronbach's $\alpha = 0,85$)</i>		
0 laag	9,2	21
1	5,3	12
2	10,1	23
3	17,1	39
4	16,7	38
5	14,5	33
6	12,7	29
7	4,8	11
8	3,5	8
9 hoog	6,1	14
<i>Autoritarisme (Cronbach's $\alpha = 0,70$)</i>		
0 laag	8,3	19
1	22,4	51
2	30,7	70
3	22,4	51
4 hoog	16,2	37
<i>Etnocentrisme (Cronbach's $\alpha = 0,90$)</i>		
0 laag	10,5	24
1	19,3	44
2	36,0	82
3	20,6	47
4 hoog	13,6	31

Bron: Maatschappijleer en politieke houdingen 2020; eigen berekeningen.

3.2.3 De mate van politieke kennis

In paragraaf 3.2 heb ik aangegeven dat ik de verklaring voor het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen zoek in de mate van de politieke kennis van de leerlingen. Daarom heb ik ook het niveau van de politieke kennis van de respondenten geregistreerd.

In dit onderzoek heb ik het niveau van de politieke kennis van de respondenten bepaald met behulp van een aantal vragen over de Nederlandse politiek. Deze politieke kennisvragen zijn de volgende: [28] "Hoeveel leden heeft de Tweede Kamer?", [29] "Welke politieke partij heeft op dit moment de meeste zetels in de Tweede Kamer?", [30] "Welke van de volgende politieke partijen is de grootste

voorzitter van een gekozen burgemeester?”, [31] “Welke van de volgende politieke partijen is de grootste tegenstander van abortus?”, [32] “Welke partijen vormden het tweede Kabinet-Rutte (2012-2017)?”, [33] “Welke van de onderstaande personen is de huidige minister van Volksgezondheid?” en [34] “Welk orgaan staat in Nederland aan het hoofd van een gemeente?” (hiervoor verwijs ik naar bijlage A). Deze zeven items waarmee ik de politieke kennis van de respondenten heb gemeten, hebben een betrouwbaarheidsmaat met de waarde 0,29 (Cronbach’s $\alpha = 0,29$). Op basis van de beantwoording van de zeven bovenstaande vragen heb ik een berekening van de schaal score gemaakt voor het politieke kennisniveau (van 0 t/m 7). Bij elk van de zeven vragen kan de respondent nul of één punt scoren, afhankelijk van het gekozen antwoord. De som van deze punten bepaalt de score van een respondent. De constructie van de schaal is zo dat, hoe hoger de score van een respondent, hoe meer politieke kennis deze respondent heeft (hiervoor verwijs ik naar bijlage B). Ik heb een overzicht van de scores van de respondenten met betrekking tot hun politieke kennis opgenomen in tabel 3.4.

Tabel 3.4: Verdeling van de respondenten naar politieke kennis, alsmede de betrouwbaarheid van de gebruikte meetinstrumenten om de politieke kennis te meten

	Respondenten (N = 228)	
	%	N
<i>Politieke kennis (Cronbach’s $\alpha = 0,29$)</i>		
0 laag	0,9	2
1	0,4	1
2	15,8	36
3	31,1	71
4	27,2	62
5	21,9	50
6	2,2	5
7 hoog	0,4	1

Bron: Maatschappijleer en politieke houdingen 2020; eigen berekeningen.

3.3 ANALYSETECHNIEK

Om de hypothesen van hoofdstuk 2 te testen, heb ik gebruik gemaakt van bivariate en multivariate regressieanalyse technieken. Hypothesen 1a (*Hoe langer leerlingen maatschappijleer hebben gevolgd, hoe meer politieke betrokkenheid en hoe minder politieke intolerantie zij vertonen*) heb ik, om te beginnen, getest met een bivariate analyse. Met deze analyse heb ik gekeken of er een verband is tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van de respondenten. Dit heb ik gedaan door de vergelijking te maken van de gemiddelde scores op de politieke houdingen van de leerlingen die één, twee en drie jaar maatschappijleer hebben gehad. Aan de hand van een Anova-toets heb ik bekeken of de verschillen tussen de gemiddelde scores van deze 3 groepen leerlingen al dan niet significant zijn. Maar deze bivariate analyse is niet genoeg om hypothese 1a te testen, aangezien het slechts een voorlopige beschrijving oplevert. Daarom heb ik daarnaast ook een multivariate analyse uitgevoerd (model 1). Met deze analyse ontstaat een meer correcte schatting van het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van de leerlingen, doordat deze analyse met behulp van controlevariabelen, het eventueel versturende effect van derde variabelen op de politieke houdingen minimaliseert. Ik heb daartoe in de

multivariate analyse gecontroleerd voor de variabelen geslacht, leeftijd, etniciteit, kerklidmaatschap, opleidingsniveau en opleidingsniveau van de ouders van de leerlingen.

Hypothese 1b (*Het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen, is substantieel toe te schrijven aan het feit dat hoe langer leerlingen maatschappijleer hebben gevolgd, hoe meer politieke kennis zij hebben*) heb ik ook getest door een bivariate en een multivariate analyse uit te voeren. Aan de hand van de bivariate analyse heb ik eerst weer gekeken of er een verband is tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke kennis van de respondenten. Dit heb ik gedaan door een vergelijking te maken van de gemiddelde scores op de politieke kennis van de leerlingen die één, twee en drie jaar maatschappijleer hebben gehad. Aan de hand van een Anova-toets heb ik bekeken of de verschillen tussen de gemiddelde scores van deze 3 groepen leerlingen al dan niet significant zijn. Daarna heb ik een multivariate analyse (model 2) uitgevoerd om het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen te verklaren. Hiertoe heb ik in de multivariate analyse (waarmee hypothese 1a is getest) ook de variabele politieke kennis toegevoegd. Vervolgens heb ik multivariate analyse model 1 (=zonder politieke kennis) vergeleken met multivariate analyse model 2 (=met politieke kennis). Hieruit blijkt in hoeverre politieke kennis de oorspronkelijke relatie (tussen het volgen van maatschappijleer en politieke houdingen) weg verklaart. Hiermee heb ik onderzocht in hoeverre politieke kennis een verklaring geeft voor het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen.

Om hypothese 2a (*Maatschappijleerleerlingen in het vijfde leerjaar vertonen meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie dan maatschappijleerleerlingen in het vierde leerjaar*) en hypothese 2b (*Dit verband tussen het leerjaar van maatschappijleerleerlingen en hun politieke houdingen, is substantieel toe te schrijven aan het feit dat maatschappijleerleerlingen in het vijfde leerjaar meer politieke kennis hebben dan maatschappijleerleerlingen in het vierde leerjaar*) te testen, heb ik hetzelfde stramien gevolgd als bij het testen van respectievelijk hypothese 1a en hypothese 1b.

HOOFDSTUK 4. DATA-ANALYSE EN HYPOTHESETOETSING

In dit hoofdstuk analyseer ik de gegevens over de politieke houdingen en de politieke kennis van de leerlingen. Zoals ik in hoofdstuk 3 heb aangegeven, heb ik voor de analyse van deze data gebruik gemaakt van zowel bivariate als multivariate analysetechnieken. Aan de ene kant heb ik hiermee de hypothesen getest over het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen, alsmede het verband tussen het leerjaar van maatschappijleerleerlingen en hun politieke houdingen. Aan de andere kant heb ik de analysetechnieken gebruikt, om de hypothesen te testen over de politieke kennis van de leerlingen als verklaring voor de twee genoemde verbanden. Door middel van deze hypothesetoetsingen kan ik vervolgens de onderzoeksvragen van dit onderzoek beantwoorden.

4.1 AANTAL JAREN MAATSCHAPPIJLEER EN POLITIEKE HOUDINGEN

4.1.1 Het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen

De in hoofdstuk twee opgestelde hypothese 1a over het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen stelt dat: *“Hoe langer leerlingen maatschappijleer hebben gevolgd, hoe meer politieke betrokkenheid en hoe minder politieke intolerantie zij vertonen”*. Om na te gaan of op het Twickel College Hengelo de leerlingen daadwerkelijk meer politiek betrokken en minder politiek intolerant zijn naarmate zij langer maatschappijleer hebben gehad, heb ik in de eerste plaats gebruik gemaakt van de bivariate analyse. Hiermee heb ik getest of er verschillen bestaan in de politieke houdingen tussen de groepen leerlingen die maatschappijleer langer en korter hebben gehad. Ik heb daarvoor de gemiddelde scores op de politieke houdingen van leerlingen die één jaar maatschappijleer hebben gehad (4 havo en 4 vwo) en leerlingen die twee jaar maatschappijleer hebben gehad (5 havo en 5 vwo) en leerlingen die drie jaar maatschappijleer hebben gehad (6 vwo) met elkaar vergeleken. Ik heb voor elk van de drie groepen leerlingen (met 1, 2 of 3 jaar maatschappijleer) de gemiddelde score op de politieke houdingen opgenomen in tabel 4.1.

Op basis van hypothese 1a is de verwachting enerzijds dat leerlingen die maatschappijleer langer hebben gehad, elk jaar significant hogere gemiddelde scores hebben op politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, en bereidheid tot conventionele en onconventionele politieke participatie. Anderzijds is op basis van hypothese 1a de verwachting dat leerlingen die maatschappijleer langer hebben gehad, elk jaar significant lagere gemiddelde scores hebben op politiek cynisme, autoritarisme en etnocentrisme. De uitkomsten in tabel 4.1 laten zien dat de gemiddelde scores op de bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, de bereidheid tot onconventionele politieke participatie, en autoritarisme aan de verwachte richting voldoen. Hiervan is echter slechts bij de bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen sprake van een statistisch significant verschil tussen de gemiddelde scores van de groepen leerlingen die één, twee en drie jaar maatschappijleer hebben gehad. Dit betekent dat naarmate de leerlingen op het Twickel College Hengelo maatschappijleer gedurende een langere periode hebben gevolgd (van één tot twee tot drie jaar) zij elk jaar meer bereidheid vertonen om deel te nemen aan de Tweede Kamerverkiezingen. Voor politiek zelfvertrouwen voldoen de gemiddelde scores van de leerlingen die maatschappijleer één, twee of drie jaar hebben gevolgd niet

geheel aan de verwachting van de hypothese (doorlopend stijgend patroon ontbreekt), maar de verschillen tussen de gemiddelde scores zijn wel statistisch significant.

Deze bivariate analyse is echter slechts een voorlopige test van de hypothese. Ik heb hierbij immers nog niet gecontroleerd voor eventuele andere verklaringen voor de relatie tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen. Van de genoemde verschillen in de gemiddelde scores op de politieke houdingen tussen de groepen leerlingen die één, twee en drie jaar maatschappijleer hebben gevolgd, is niet duidelijk of deze alleen worden veroorzaakt door het aantal jaren dat maatschappijleer is gevolgd. Deze verschillen zouden wellicht ook ontstaan kunnen zijn door bijvoorbeeld het verschil in geslacht tussen de groepen leerlingen. Daarom heb ik in de multivariate analyse mogelijke andere verklaringen opgenomen en gecontroleerd voor de derde variabelen geslacht, leeftijd, etniciteit, opleidingsniveau, opleidingsniveau van de ouders en kerklidmaatschap.

De resultaten van de multivariate analyse heb ik vastgelegd in tabel 4.2. Ik heb de effectparameters van het aantal jaren volgen van maatschappijleer voor elke politieke houding vermeld in rij twee van tabel 4.2 (onder model 1). Aan de hand van deze effectparameters kan hypothese 1a worden getest. Gebaseerd op hypothese 1a is de verwachting dat de effectparameters enerzijds een positief significante waarde hebben voor politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, en bereidheid tot conventionele en onconventionele politieke participatie. Anderzijds is de verwachting op basis van hypothese 1a dat de effectparameters voor politiek cynisme, autoritarisme en ethnocentrisme een negatieve significante waarde laten zien.

Uit de resultaten volgt dat de effectparameters van het aantal jaren volgen van maatschappijleer voor alle politieke houdingen de verwachte richting laten zien (met uitzondering van de bereidheid tot conventionele politieke participatie). Dit houdt in dat ook de richting van de effectparameters voor politieke interesse, politiek cynisme, politiek zelfvertrouwen en ethnocentrisme is veranderd naar de verwachte richting (ten opzichte van de bivariate analyse). Echter, zijn de effectparameters voor geen enkele politieke houding statistisch significant. Dit houdt in dat er niet is gebleken dat elk jaar dat de leerlingen op het Twickel College Hengelo langer maatschappijleer volgen, zij vervolgens ook elk jaar meer politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, en bereidheid tot conventionele en onconventionele politieke participatie vertonen. Ook is niet gebleken dat zij elk jaar minder politiek cynisme, autoritarisme en ethnocentrisme vertonen.

Uit bovenstaande kan ik de conclusie trekken dat geen van de parameters voor de politieke betrokkenheid en voor de politieke intolerantie de verwachte richting laat zien en tevens statistisch significant is. *Derhalve kom ik tot de conclusie dat hypothese 1a voor zowel politieke betrokkenheid als voor politieke intolerantie verworpen moet worden.*

4.1.2 Politieke kennis als verklaring voor het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen

Hypothese 1b gaat er van uit dat *het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen, substantieel is toe te schrijven aan het feit dat hoe langer*

leerlingen maatschappijleer hebben gevolgd, hoe meer politieke kennis zij hebben. Om hypothese 1b te testen zou ik multivariate analyse model 2 moeten uitvoeren, waarbij de variabele politieke kennis is toegevoegd aan model 1. Hierna zou ik model 2 (=met politieke kennis) moeten vergelijken met model 1 (=zonder politieke kennis). Als het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen in model 1 (zonder politieke kennis) wel significant zou zijn, maar in model 2 (met politieke kennis) niet meer significant, dan zou de conclusie zijn dat de variabele politieke kennis het oorspronkelijke verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen weg verklaart.

In de vorige paragraaf heb ik echter, na het testen van hypothese 1a, de conclusie getrokken dat naarmate leerlingen maatschappijleer langer volgen, zij niet elk jaar meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie laten zien. Aangezien ik dus geen verband heb gevonden tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen, dien ik hypothese 1b over de verklaring van dat (afwezige) verband al bij voorbaat te verwerpen. Immers, het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen is er al niet in model 1 (zonder politieke kennis), waardoor er niets is dat verklaring behoeft.

De resultaten van de multivariate analyse, opgenomen in tabel 4.2 onder model 2, tonen wel een significant verband in de verwachte richting tussen de politieke kennis enerzijds en politieke interesse, politiek cynisme alsmede bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen anderzijds. Echter, deze politieke kennis is dus geen verklaring voor het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van de leerlingen, aangezien dit verband er dus niet is.

4.2 LEERJAAR EN POLITIEKE HOUDINGEN

4.2.1 Het verband tussen het leerjaar van maatschappijleerleerlingen en hun politieke houdingen

Hypothese 2a over het verband tussen het leerjaar van maatschappijleerleerlingen en hun politieke houdingen stelt dat: *“maatschappijleerleerlingen in het vijfde leerjaar meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie vertonen dan maatschappijleerleerlingen in het vierde leerjaar”*. Om na te gaan of op het Twickel College Hengelo de maatschappijleerleerlingen van de vijfde klas daadwerkelijk meer politiek betrokken en minder politiek intolerant zijn dan maatschappijleerleerlingen van de vierde klas, heb ik in de eerste plaats gebruik gemaakt van de bivariate analyse. Hiermee heb ik getest of er verschillen bestaan in de politieke houdingen tussen de leerlingen die respectievelijk twee jaar maatschappijleer hebben gevolgd (vijfde klas) en leerlingen die één jaar maatschappijleer hebben gevolgd (vierde klas). Ik heb daarvoor de gemiddelde scores op de politieke houdingen van maatschappijleerleerlingen van de vijfde klas en de vierde klas met elkaar vergeleken. Ik heb voor elk van deze groepen leerlingen hun gemiddelde scores op de politieke houdingen opgenomen in tabel 4.4.

Op basis van hypothese 2a is de verwachting enerzijds dat maatschappijleerleerlingen uit de vijfde klas significant hogere gemiddelde scores hebben op politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, en bereidheid tot conventionele en onconventionele politieke participatie dan maatschappijleerleerlingen uit de vierde klas. Anderzijds is op basis van hypothese 2a de verwachting dat maatschappijleerleerlingen uit de vijfde klas significant

lagere gemiddelde scores hebben op politiek cynisme, autoritarisme en ethnocentrisme dan maatschappijleerlingen uit de vierde klas. De uitkomsten in tabel 4.4 laten zien dat de gemiddelde scores op alle politieke houdingen aan de verwachte richting voldoen. Hiervan is echter slechts bij politiek zelfvertrouwen en de bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen sprake van een statistisch significant verschil tussen de gemiddelde scores van maatschappijleerlingen uit de vijfde klas en de vierde klas. Dit betekent dat op het Twickel College Hengelo de maatschappijleerlingen uit de vijfde klas meer politiek zelfvertrouwen en bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen laten zien dan maatschappijleerlingen uit de vierde klas. Deze bivariate analyse is echter slechts een voorlopige test van de hypothese, in afwachting van de uitkomsten van de multivariate analyse.

De resultaten van de multivariate analyse heb ik vastgelegd in tabel 4.5. Ik heb de effectparameters van het leerjaar voor elke politieke houding vermeld in rij twee van tabel 4.5 (onder model 1). Aan de hand van deze effectparameters kan hypothese 2a worden getest. Gebaseerd op hypothese 2a is de verwachting dat de effectparameters enerzijds een positief significante waarde hebben voor politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, en bereidheid tot conventionele en onconventionele politieke participatie. Anderzijds is de verwachting op basis van hypothese 2a dat de effectparameters voor politiek cynisme, autoritarisme en ethnocentrisme een negatieve significante waarde laten zien.

Uit de resultaten volgt dat de effectparameters van het leerjaar voor alle politieke houdingen de verwachte richting laten zien (met uitzondering van autoritarisme). Dit houdt in dat de richting van de effectparameter voor autoritarisme is omgeslagen naar de niet verwachte richting (ten opzichte van de bivariate analyse). Van alle effectparameters is echter slechts de effectparameter voor politiek zelfvertrouwen statistisch significant. Dit betekent dat op het Twickel College Hengelo de maatschappijleerlingen uit leerjaar vijf significant meer politiek zelfvertrouwen vertonen dan maatschappijleerlingen uit leerjaar vier.

Uit bovenstaande kan ik de conclusie trekken dat één van de zes parameters voor politieke betrokkenheid (namelijk politiek zelfvertrouwen) de verwachte richting laat zien en tevens statistisch significant is, terwijl geen van de parameters voor de politieke intolerantie de verwachte richting laat zien en tevens statistisch significant is. *Derhalve kom ik tot de conclusie dat hypothese 2a voor de politieke betrokkenheid van de leerlingen slechts voor een klein deel kan worden aanvaard, maar dat deze hypothese voor de politieke intolerantie van de leerlingen verworpen moet worden.*

4.2.2 Politieke kennis als verklaring voor het verband tussen het leerjaar van maatschappijleerlingen en hun politieke houdingen

In paragraaf 4.2.1 heb ik de conclusie getrokken dat hypothese 2a aanvaard kan worden voor politiek zelfvertrouwen. Zoals ik heb aangegeven, houdt dit in dat op het Twickel College Hengelo de maatschappijleerlingen uit leerjaar vijf meer politiek zelfvertrouwen vertonen dan maatschappijleerlingen uit leerjaar vier. Hypothese 2b stelt vervolgens dat *dit verband substantieel toe te schrijven is aan het feit dat de maatschappijleerlingen uit leerjaar vijf meer politieke kennis hebben dan de maatschappijleerlingen uit leerjaar vier*. Om dit na te gaan heb ik nogmaals een bivariate en een multivariate analyse toegepast.

Aan de hand van de bivariate analyse heb ik eerst getest of er verschil bestaat tussen het politieke kennisniveau van maatschappijleerlingen uit klas vijf (die maatschappijleer twee jaar hebben gehad) en klas vier (die maatschappijleer één jaar hebben gehad). Ik heb daarvoor een vergelijking gemaakt tussen de gemiddelde scores op politieke kennis van maatschappijleerlingen uit klas vijf en uit klas vier. Deze politieke kennisscores heb ik per leerjaar aangegeven in tabel 4.6. Gebaseerd op hypothese 2b is de verwachting dat de gemiddelde score op politieke kennis van maatschappijleerlingen uit klas vijf significant hoger is dan die van maatschappijleerlingen uit klas vier. De uitkomsten in tabel 4.6 tonen aan dat de gemiddelde politieke kennisscores in lijn zijn met de verwachte richting en statistisch significant zijn. Dit betekent derhalve dat op het Twickel College Hengelo de maatschappijleerlingen uit leerjaar vijf significant meer politieke kennis hebben dan de maatschappijleerlingen uit leerjaar vier.

Dit wil echter nog niet gelijk zeggen dat het verband tussen het leerjaar en het politieke zelfvertrouwen van de leerlingen verklaard kan worden door de mate van politieke kennis. Met andere woorden, ik kan hier nog niet de conclusie uit trekken dat de significant hogere score op politiek zelfvertrouwen van maatschappijleerlingen uit klas vijf, verklaard kan worden door het politieke kennisniveau. Om dit na te kunnen gaan, heb ik aan de multivariate analyse (waarmee ik hypothese 2a heb getest) de variabele politieke kennis toegevoegd (model 2). Na het toevoegen van de variabele politieke kennis aan het model, is de verwachting (volgens hypothese 2b) dat het oorspronkelijke verband tussen het leerjaar en politiek zelfvertrouwen wordt weg verklaard.

Aan de hand van de effectparameters van het leerjaar uit rij twee van tabel 4.5 (onder model 2) kan ik hypothese 2b testen. Doordat ik de variabele politieke kennis aan het model heb toegevoegd, is het oorspronkelijke verband tussen leerjaar en politiek zelfvertrouwen ongeveer even groot gebleven (slechts een daling in beperkte mate van 0,47 naar 0,44). Daarbij is de significantie van het verband weliswaar iets minder geworden, echter desondanks is het verband tussen leerjaar en politiek zelfvertrouwen nog steeds statistisch significant. Bovendien is het verband tussen politieke kennis en politiek zelfvertrouwen in model 2 niet significant. Hiermee kan ik de conclusie trekken dat het verband tussen leerjaar en politiek zelfvertrouwen, niet (weg) verklaard kan worden door politieke kennis. Dit betekent dat op het Twickel College Hengelo de maatschappijleerlingen uit klas vijf meer politiek zelfvertrouwen vertonen dan de maatschappijleerlingen uit klas vier, maar dat dit niet verklaard kan worden doordat de maatschappijleerlingen uit klas vijf meer politieke kennis hebben dan de maatschappijleerlingen uit klas vier. *Derhalve kom ik tot de conclusie dat hypothese 2b voor politiek zelfvertrouwen moet worden verworpen.*

Tabel 4.1: Gemiddelde scores op de verschillende politieke houdingen van leerlingen die maatschappijleer één, twee en drie jaar hebben gevolgd in 2020

	Politieke betrokkenheid						Politieke intolerantie	
	Politieke interesse (0-5)	Politiek cynisme (0-3)	Politiek zelf- vertrouwen (0-4)	Deelname TK-verkiezing (0-4)	Conv. pol. participatie (0-6)	Onconv. pol. participatie (0-6)	Autoritarisme (0-4)	Etnocentrisme (0-4)
<i>Jaren maatschappijleer</i>								
Een jaar	3,13	1,67	1,88*	3,10*	4,39	4,06	2,18	2,12
Twee jaar	3,71	1,46	2,38	3,54	5,21	4,17	2,13	1,79
Drie jaar	3,60	1,70	2,30	3,70	4,20	4,60	1,90	1,80

* De categorieën verschillen significant van elkaar met $p < 0,05$

Bron: Maatschappijleer en Politieke houdingen 2020; eigen berekeningen.

Tabel 4.2: Multivariaat geschatte effectparameter voor de politieke houdingen in 2020 ($N = 228$)

	Politieke betrokkenheid															
	Politieke interesse				Politiek cynisme				Politiek zelfvertrouwen				Deelname TK-verkiezing			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2		Model 1		Model 2		Model 1		Model 2	
	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.
<i>Intercept</i>	3,35*	0,00	2,02	0,03	2,43*	0,00	2,81*	0,00	1,69*	0,00	1,57*	0,00	2,35*	0,00	1,72*	0,00
<i>Aantal jaren maatschappijleer</i>	0,10	0,72	-0,10	0,69	-0,10	0,39	-0,05	0,71	0,21	0,12	0,20	0,16	0,22	0,16	0,13	0,41
<i>Politieke kennis</i>	-	-	0,43*	0,00	-	-	-0,12*	0,00	-	-	0,04	0,46	-	-	0,20*	0,00
<i>R² adj.</i>	0,01		0,09		0,02		0,06		0,08		0,08		0,02		0,07	

Tabel 4.2 (vervolg)

	Politieke betrokkenheid								Politieke intolerantie							
	Conv. pol. participatie				Onconv. pol. participatie				Autoritarisme				Etnocentrisme			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2		Model1		Model 2		Model 1		Model 2	
	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.
<i>Intercept</i>	3,80*	0,00	3,36*	0,01	6,09*	0,00	6,57*	0,00	3,44*	0,00	2,94*	0,00	2,95*	0,00	2,71*	0,00
<i>Aantal jaren maatschappijleer</i>	-0,20	0,58	-0,27	0,47	0,33	0,39	0,40	0,30	-0,11	0,56	-0,18	0,31	-0,11	0,52	-0,15	0,40
<i>Politieke kennis</i>	-	-	0,14	0,29	-	-	-0,16	0,27	-	-	0,17*	0,01	-	-	0,08	0,22
<i>R² adj.</i>	0,00		0,00		0,01		0,01		0,11		0,13		0,16		0,16	

* De verklarende variabele als geheel levert een significante bijdrage met $p < 0,05$.

Bron: Maatschappijleer en Politieke houdingen 2020; eigen berekeningen.

Tabel 4.3: Gemiddelde score op de politieke kennis van leerlingen die maatschappijleer één, twee en drie jaar hebben gevolgd in 2020

	Politieke kennis (0-7)
<i>Jaren maatschappijleer</i>	
Een jaar	3,49*
Twee jaar	4,25
Drie jaar	4,10

* De categorieën verschillen significant van elkaar met $p < 0,05$

Bron: Maatschappijleer en Politieke houdingen 2020; eigen berekeningen.

Tabel 4.4: Gemiddelde scores op de verschillende politieke houdingen van maatschappijleerlingen uit leerjaar 4 en leerjaar 5 in 2020

	Politieke betrokkenheid						Politieke intolerantie	
	Politieke interesse (0-5)	Politiek cynisme (0-3)	Politiek zelfvertrouwen (0-4)	Deelname TK-verkiezing (0-4)	Conv. pol. participatie (0-6)	Onconv. pol. participatie (0-6)	Autoritarisme (0-4)	Etnocentrisme (0-4)
<i>Leerjaar</i>								
Vierde leerjaar	3,13	1,67	1,88*	3,10*	4,39	4,06	2,18	2,12
Vijfde leerjaar	3,71	1,46	2,38	3,54	5,21	4,17	2,13	1,79

* De categorieën verschillen significant van elkaar met $p < 0,05$

Bron: Maatschappijleer en Politieke houdingen 2020; eigen berekeningen.

Tabel 4.5: Multivariaat geschatte effectparameter voor de politieke houdingen in 2020 ($N = 228$)

	Politieke betrokkenheid															
	Politieke interesse				Politiek cynisme				Politiek zelfvertrouwen				Deelname TK-verkiezing			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2		Model 1		Model 2		Model 1		Model 2	
	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.
<i>Intercept</i>	3,23*	0,00	1,84	0,07	2,51*	0,00	2,88*	0,00	1,43*	0,01	1,33*	0,02	2,13*	0,00	1,47*	0,02
<i>Leerjaar</i>	0,31	0,44	-0,02	0,97	-0,24	0,19	-0,15	0,41	0,47*	0,03	0,44*	0,04	0,30	0,22	0,14	0,56
<i>Politieke kennis</i>	-	-	0,44*	0,00	-	-	-0,12*	0,01	-	-	0,03	0,55	-	-	0,21*	0,00
<i>R² adj.</i>	0,01		0,09		0,03		0,05		0,08		0,08		0,01		0,06	

Tabel 4.5 (vervolg)

	Politieke betrokkenheid								Politieke intolerantie							
	Conv. pol. participatie				Onconv. pol. participatie				Autoritarisme				Etnocentrisme			
	Model 1		Model 2		Model 1		Model 2		Model1		Model 2		Model 1		Model 2	
	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.	B	Sig.
<i>Intercept</i>	3,85*	0,01	3,41*	0,02	6,13*	0,00	6,60*	0,00	3,41*	0,00	2,91*	0,00	2,90*	0,00	2,61*	0,00
<i>Leerjaar</i>	0,30	0,59	0,19	0,73	0,28	0,62	0,40	0,50	0,03	0,91	-0,09	0,75	-0,19	0,47	-0,25	0,33
<i>Politieke kennis</i>	-	-	0,14	0,31	-	-	-0,15	0,30	-	-	0,16*	0,02	-	-	0,09	0,16
<i>R² adj.</i>	0,02		0,02		0,01		0,01		0,11		0,13		0,16		0,17	

* De verklarende variabele als geheel levert een significante bijdrage met $p < 0,05$.

Bron: Maatschappijleer en Politieke houdingen 2020; eigen berekeningen.

Tabel 4.6: Gemiddelde score op de politieke kennis van maatschappijleerleerlingen uit leerjaar 4 en leerjaar 5 in 2020

	Politieke kennis (0-7)
<i>Leerjaar</i>	
Vierde leerjaar	3,49*
Vijfde leerjaar	4,25

* De categorieën verschillen significant van elkaar met $p < 0,05$

Bron: Maatschappijleer en Politieke houdingen 2020; eigen berekeningen.

HOOFDSTUK 5. CONCLUSIE EN DISCUSSIE

In dit laatste hoofdstuk presenteer ik de resultaten uit dit onderzoek, verbind ik hier conclusies aan en geef ik daarmee antwoord op de centrale onderzoeksvragen. Ten eerste presenteer ik de onderzoeksresultaten en conclusies omtrent het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van de leerlingen, alsmede omtrent het verband tussen het leerjaar van maatschappijleerlingen en hun politieke houdingen. Ten tweede concludeer ik bij elk verband in hoeverre het verband verklaard wordt door de politieke kennis. Ten slotte sluit ik dit hoofdstuk af met een aantal aanbevelingen en een aantal opmerkingen over dit onderzoek in de discussie.

5.1 HET VERBAND TUSSEN MAATSCHAPPIJLEER EN POLITIEKE HOUDINGEN

Op basis van de onderzoeksresultaten uit hoofdstuk vier, kan ik antwoord geven op de eerste centrale vraag van dit onderzoek over *welke verschillen er anno 2020 op het Twickel College Hengelo bestaan tussen de politieke houdingen van leerlingen die één, twee en drie jaar maatschappijleer hebben gevolgd.*

In de eerste plaats is de veronderstelling verworpen dat naarmate leerlingen steeds een jaar langer maatschappijleer volgen, zij ook elk jaar meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie zouden vertonen. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt namelijk niet dat er elk jaar sprake is van een significante toename bij de leerlingen van politieke interesse, politiek zelfvertrouwen, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, en bereidheid tot conventionele en onconventionele politieke participatie. Ook blijkt niet dat er elk jaar sprake is van een significante afname van politiek cynisme, autoritarisme en etnocentrisme bij de leerlingen.

In de tweede plaats is de veronderstelling dat maatschappijleerlingen in het vijfde leerjaar meer politieke betrokkenheid en minder politieke intolerantie zouden vertonen dan maatschappijleerlingen in het vierde leerjaar, voor een klein deel aanvaard. Wat betreft de politieke intolerantie is de veronderstelling verworpen. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt namelijk dat er geen significant verschil bestaat tussen maatschappijleerlingen uit het vijfde leerjaar en uit het vierde leerjaar omtrent autoritarisme en etnocentrisme. Echter wat betreft de politieke betrokkenheid is bovenstaande veronderstelling deels aanvaard. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt namelijk dat maatschappijleerlingen in het vijfde leerjaar wel significant meer politiek zelfvertrouwen laten zien dan maatschappijleerlingen in het vierde leerjaar, maar ik heb geen significant verschil tussen de twee groepen leerlingen gevonden voor politieke interesse, politiek cynisme, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen, en bereidheid tot conventionele en onconventionele politieke participatie.

Het antwoord op de eerste centrale onderzoeksvraag is dan ook dat er anno 2020 op het Twickel College Hengelo een verschil bestaat tussen het politiek zelfvertrouwen van leerlingen die maatschappijleer één jaar en twee jaar hebben gevolgd. Op het Twickel College Hengelo hebben anno 2020 de leerlingen uit leerjaar vijf die maatschappijleer twee jaar hebben gevolgd, meer politiek zelfvertrouwen dan leerlingen uit leerjaar vier die maatschappijleer één jaar hebben gevolgd.

5.2 POLITIEKE KENNIS ALS VERKLARING VOOR HET VERBAND TUSSEN MAATSCHAPPIJLEER EN POLITIEKE HOUDINGEN

Op basis van de onderzoeksresultaten uit hoofdstuk vier, kan ik vervolgens ook antwoord geven op de tweede centrale vraag van dit onderzoek over *in welke mate de gevonden verschillen in politieke houdingen kunnen worden toegeschreven aan verschillen in het politieke kennisniveau van de leerlingen*.

Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat het significant hogere politieke zelfvertrouwen van maatschappijleerleerlingen uit klas vijf ten opzichte van klas vier, niet verklaard kan worden door het politieke kennisniveau. Dit wil zeggen dat anno 2020 op het Twickel College Hengelo de leerlingen uit leerjaar vijf die maatschappijleer twee jaar hebben gevolgd, meer politiek zelfvertrouwen vertonen dan de leerlingen uit leerjaar vier die maatschappijleer één jaar hebben gevolgd, maar dat dit niet verklaard kan worden doordat de maatschappijleerleerlingen uit klas vijf meer politieke kennis hebben dan de maatschappijleerleerlingen uit klas vier.

5.3 DISCUSSIE

In het navolgende bespreek ik enkele opmerkingen die geplaatst kunnen worden bij dit onderzoek. Uit de bespreking van de literatuur over onderzoek dat in het verleden op dit terrein is gedaan, is gebleken dat het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van scholieren afhangt van de tijd en plaats, dus waar en wanneer het vak is gegeven. In veruit de meeste contexten hebben wetenschappers een positief verband gevonden tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen (met uitzondering van de Verenigde Staten in 1965 en 1973). Zo heb ik ook in mijn grootschalige onderzoek van 2010 in Nederland een positief verband gevonden tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en meerdere politieke houdingen van leerlingen. De bevindingen uit mijn huidige onderzoek anno 2020 zijn daarom enigszins opvallend. De resultaten van dit huidige onderzoek laten namelijk kleine verschillen zien in de politieke houdingen tussen leerlingen die maatschappijleer één en twee (en drie jaar) hebben gevolgd, waarbij deze verschillen vaak niet statistisch significant zijn. Hierbij moet echter opgemerkt worden dat het aantal respondenten niet groot is, met name het aantal respondenten dat twee jaar maatschappijleer heeft gehad (24 leerlingen) en het aantal dat drie jaar maatschappijleer heeft gehad (10 leerlingen). Dit betekent dat er substantiële verschillen gevonden zouden moeten worden in de politieke houdingen tussen de groepen leerlingen, willen deze verschillen statistisch significant zijn.

Een tweede opmerking kan geplaatst worden bij het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen. Het gaat hierbij om de complexiteit van het achterhalen van de oorzaak en het gevolg. Het is met andere woorden moeilijk om het causale verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen te interpreteren. Aangezien de leerlingen zelf de keuze maken of ze maatschappijleer meerdere jaren volgen (door wel of niet het vak maatschappijwetenschappen als eindexamenvak te kiezen), is het lastig om er achter te komen of nou het volgen van meerdere jaren maatschappijleer tot gevolg heeft dat leerlingen positievere politieke houdingen ontwikkelen, of juist dat de positievere politieke houdingen van leerlingen tot gevolg hebben dat leerlingen maatschappijleer meerdere jaren gaan volgen. Het causale verband is derhalve niet te bewijzen in dit onderzoek. Het is

zeer aannemelijk dat de oorzakelijke effecten naar beide kanten bestaan: enerzijds het meerdere jaren volgen van maatschappijleer als oorzaak van de positievere politieke houdingen van leerlingen, en anderzijds de positievere politieke houdingen van leerlingen als oorzaak van het meerdere jaren volgen van maatschappijleer. Er moet dus zorgvuldig omgegaan worden met uitspraken over een causaal verband. Daarom heb ik in dit onderzoek gekozen om te spreken van het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van leerlingen, en niet van het effect van maatschappijleer op de politieke houdingen van leerlingen.

Om het verband tussen het aantal jaren volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van de leerlingen nog beter te kunnen onderzoeken, is ook informatie nodig van leerlingen uit de vijfde en zesde klas die maatschappijwetenschappen niet hebben gekozen. Deze leerlingen hebben namelijk maar een jaar maatschappijleer gevolgd. In het kader van dit onderzoek heb ik hier vanwege praktische redenen geen gebruik van gemaakt. Eventueel vervolgonderzoek zou ook deze groep leerlingen die maatschappijwetenschappen niet hebben gekozen in de analyse moeten betrekken.

5.4 AANBEVELINGEN

Zoals aangegeven, is volgens Vis en Veldhuis (2008) de betrokkenheid van mensen essentieel voor het functioneren van een democratische samenleving. Voor de toekomst van de democratie is daarom de betrokkenheid van jongeren van cruciaal belang. Op basis van mijn onderzoek doe ik daarom in het navolgende een aantal aanbevelingen zowel aan docenten als aan de wetgever (regering en parlement) voor het verhogen van de politieke betrokkenheid van jongeren.

De resultaten van mijn onderzoek tonen een significant verband aan tussen de politieke kennis enerzijds en politieke interesse, politiek cynisme alsmede de bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen anderzijds. Op het Twickel College Hengelo vertonen leerlingen die meer politieke kennis hebben, meer interesse in de politiek en meer bereidheid om deel te nemen aan de Tweede Kamerverkiezingen en minder cynisme ten aanzien van de politiek. Daarom adviseer ik docenten maatschappijleer en -wetenschappen om zich in de lespraktijk elk leerjaar onder andere te blijven richten op kennis van de politiek. Ook omdat mijn onderzoek uit 2010 heeft laten zien dat het hogere politieke kennisniveau van leerlingen die maatschappijleer langer hadden gevolgd een verklaring gaf voor hun hogere politieke interesse, hogere bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en hun lagere politieke cynisme ten opzichte van leerlingen die maatschappijleer korter hadden gevolgd. Uit mijn huidige onderzoek blijkt daarnaast dat op het Twickel College Hengelo de maatschappijleerleerlingen uit leerjaar vijf die twee jaar maatschappijleer hebben gevolgd significant meer politiek zelfvertrouwen vertonen dan de maatschappijleerleerlingen uit leerjaar vier die een jaar maatschappijleer hebben gevolgd. In aanvulling op mijn onderzoek uit 2010 (waaruit bleek dat leerlingen die maatschappijleer langer hadden gevolgd significant meer politieke interesse, bereidheid tot deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen en minder politiek cynisme, autoritarisme en etnocentrisme vertoonden dan leerlingen die maatschappijleer korter hadden gevolgd) laat dit huidige onderzoek dus ook zien dat het volgen van meerdere jaren maatschappijleer een positieve bijdrage kan leveren aan de politieke houding van havo- en vwo-leerlingen. Daarom adviseer ik de wetgever om te investeren in meerdere jaren maatschappijleer voor meerdere middelbare scholieren. Om jongeren te stimuleren om betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving en politiek te laten ontwikkelen, is het in eerste instantie heel belangrijk dat zij burgerschapsvorming krijgen op de middelbare school. Maatschappijleer moet daarom sowieso een

zelfstandig en verplicht vak blijven. Daarnaast is het mijns inziens belangrijk dat het vak maatschappijwetenschappen in het profieldeel een belangrijkere positie krijgt. Van profielkeuzevak naar een verplicht profielvak, in ieder geval in de profielen Economie en Maatschappij en Cultuur en Maatschappij. Bovendien zou ik willen aanbevelen om verder te investeren in het burgerschapsonderwijs in de onderbouw, waardoor leerlingen al op jongere leeftijd kennis maken met de politieke houdingen. Door deze aanbevelingen zouden meer middelbare scholieren gedurende meerdere jaren gestimuleerd worden om bepaalde positievere politieke houdingen te ontwikkelen, komen zij dus meer en langer in aanraking met de politieke houdingen en gedragingen, en zullen zij deze eerder als een vertrouwd en gewoon onderdeel van hun leven aannemen. Door het aanleren van bepaalde positievere politieke houdingen door jongeren zou er – terugkomend op Vis en Veldhuis (2008) – op den duur minder kans zijn op een legitimatieprobleem van de Nederlandse democratie.

LITERATUUR

- Aalberts, C. (2004). *Kopspijkers als politiek amusement voor jongeren*. Amsterdam: ASCoR.
- Amadeo, J.A., Torney-Purta, J., Lehmann, R. H., Husfeldt, V., & Nikolova, R. (2002). *Civic knowledge and engagement. An IEA study of upper secondary students in sixteen countries*. Amsterdam: IEA.
- Cogan, J.J. (2002). [Review van het boek *Citizenship and Education in Twenty-Eight Countries: Civics Knowledge and Engagement at Age Fourteen*, door J. Torney-Purta, R. Lehmann, H. Oswald & Wolfram Schultz]. *Comparative Education Review*, 46 (3), pp. 359-361.
- Dalton, R.J. (2008). Citizenship norms and the expansion of political participation. *Political Studies*, 56 (1), pp. 76–98.
- Denver, D., & Hands, G. (1990). Does studying politics make a difference? The political knowledge, attitudes en perceptions of school students. *British Journal of Political Science*, 20 (2), pp. 263-279.
- Galston, W.A. (2001). Political knowledge, political engagement and civic education. *Annual Review of Political Science*, 4, pp. 217-234.
- Hillygus, D.S. (2005). The Missing Link: Exploring the Relationship Between Higher Education and Political Engagement. *Political Behavior*, 27 (1), pp. 25-47.
- Langton, K.P., & Jennings, M.K. (1968). Political socialization and the high school civics curriculum in the United States. *American Political Science Review*, 62 (3), pp. 852-867.
- Levine, P., & Lopez, M.H. (2004). *Themes Emphasized in Social Studies and Civics Classes: New Evidence*. CIRCLE fact sheet.
- Meer, T. van der, H. van der Kolk, & R. Rekker (2018). *Aanhoudend wisselvallig: Nationaal Kiezersonderzoek 2017*. Verkregen via: <https://kennisopenbaarbestuur.nl/media/256288/aanhoudend-wisselvallig-nko-2017>
- Mutlu, D.G. (2010). *Politieke houdingen van middelbare scholieren. Een onderzoek naar de relaties tussen het maatschappijleercurriculum alsmede de sociaalstructurele kenmerken en de politieke houdingen van havo- en vwo-leerlingen in Nederland anno 2010*. Verkregen van: <http://essay.utwente.nl/61434>
- Niemi, R., & Junn, J. (1998). *Civic Education: What makes students learn*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.

- Raad voor het Openbaar Bestuur (2019). *Jong geleerd, oud gedaan. Pleidooi voor experimenten met het verlagen van de kiesgerechtigde leeftijd*. Verkregen via: <https://www.raadopenbaarbestuur.nl/documenten/publicaties/2019/06/24/jong-geleerd-oud-gedaan>
- Rosenstone, S., & Hansen, J.M. (1993). *Mobilization, Participation, and Democracy in America*. New York: Macmillan
- Schmeets, H. (2017). *Statistische Trends: Politieke betrokkenheid in Nederland*. Verkregen via: https://www.cbs.nl/-/media/_pdf/2017/48/2017st04-politieke-betrokkenheid-in-nederland
- Shapiro, R. (2000). *Political Science Quarterly*, 115(4), pp. 618-620. Verkregen via: <https://www.jstor.org/stable/2657613>
- Torney-Purta, J. (2001). *Citizenship and education in twenty-eight countries*. Civic knowledge and engagement at age fourteen. Amsterdam: IEA.
- Torney-Purta, J., Schwille, J., & Amadeo, J. (1999). *Civic Education Across Countries: Twenty-Four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
- Vis, J., & Veldhuis, R. (2008). Maatschappijleer als burgerschapsvorming. Het accent van de wetgever op kennis van rechtsstaat en parlementaire democratie. *Pedagogische Studiën*, 85 (5), pp. 371-381.
- Westholm, A., Lindquist, A., & Niemi, R.G. (1990). Education and the making of the informed citizen: political literacy and the outside world. In: O. Ichilov (Ed.). *Political socialization, citizenship education, and democracy* (pp. 177-204). New York: Teachers College.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (1986). *Basisvorming in het onderwijs*. Rapporten aan de Regering, nr. 27. 's-Gravenhage, Nederland: Staatsuitgeverij.
- Wittebrood, K. (1995). *Politieke socialisatie in Nederland. Een onderzoek naar de verwerving en ontwikkeling van politieke houdingen van havo- en vwo-leerlingen*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Wolfinger, R., & Rosenstone, S.J. (1980). *Who Votes?* New Haven: Yale University Press

NOTEN

1. Ik heb vanwege praktische redenen gekozen om dit onderzoek op kleine schaal uit te voeren.
2. Het gedeelte van mijn onderzoek uit 2010 dat ik met dit huidige onderzoek gerepliceerd heb, betreft het verband tussen het volgen van maatschappijleer en de politieke houdingen van scholieren. Het gedeelte van mijn onderzoek uit 2010 dat ik met dit huidige onderzoek niet gerepliceerd heb, betreft het verband tussen de sociaalstructurele kenmerken en de politieke houdingen van scholieren.
3. Dit bestand is opvraagbaar bij mijn eerste begeleider.
4. De eventuele invloed van maatschappijleer op de politieke houdingen van leerlingen zou in de ideale situatie vastgesteld kunnen worden met behulp van informatie van leerlingen die het vak helemaal gehad hebben en informatie van leerlingen die het vak helemaal niet hebben gehad. Echter, het volgen van maatschappijleer is verplicht in Nederland. Hierdoor is er geen informatie beschikbaar van leerlingen die het vak helemaal niet volgen. De onderzoeksvraag van dit onderzoek heb ik daarom beantwoord met behulp van een vergelijking van de informatie van maatschappijleerleerlingen uit verschillende leerjaren in 2020.
5. De eventuele invloed van maatschappijleer op de politieke houdingen van leerlingen, zou in de ideale situatie met behulp van een panel van leerlingen gemeten kunnen worden. In deze situatie zouden de politieke houdingen van leerlingen (en de verandering daarin) tijdens opeenvolgende leerjaren (met wel of geen maatschappijleer) gemeten kunnen worden. In dit onderzoek was dit echter niet realiseerbaar.

BIJLAGEN

BIJLAGE A: VRAGENLIJST POLITIEKE HOUDINGEN 2020

Beste leerling,

Op de Universiteit Twente in Enschede doe ik (D. Mutlu) onderzoek naar opvattingen van HAVO en VWO-leerlingen. In deze vragenlijst staan vragen over allerlei politieke onderwerpen. Ik wil graag weten hoe jij over deze onderwerpen denkt, zodat ik jouw antwoorden kan gebruiken voor mijn onderzoek.

De antwoorden die je geeft zijn volledig anoniem. Dit betekent dat ik (als onderzoeker) en de lezers van het onderzoek niet in staat zijn om de antwoorden te traceren tot degene die de antwoorden heeft ingevuld. Met andere woorden: niemand komt te weten wat jij hebt ingevuld. Bovendien zal ik de gegevens nooit voor een ander doel gebruiken dan voor het onderzoek.

Zoals je kunt zien verloopt dit onderzoek digitaal.

In de vragenlijst vind je telkens een vraag met daarbij een aantal antwoorden. Het is de bedoeling dat je bij elke vraag een antwoord kiest dat het meest op jou van toepassing is of dat je grootste voorkeur heeft.

Ik geef een voorbeeld:

1. Hoe vaak luister jij naar de radio?

- 1. (vrijwel) elke dag
- 2. meestal
- 3. soms
- 4. (vrijwel) nooit

Als je een antwoord hebt gekozen, dan geef je dat aan door het lege vakje voor het gewenste antwoord aan te vinken (zoals je kunt zien in het voorbeeld is het gekozen antwoord in dit geval "(vrijwel) elke dag").

Niet elke vraag heeft even veel antwoordmogelijkheden. Per vraag kun je slechts 1 antwoord aanvinken, tenzij anders vermeld wordt.

Lees de vragen steeds nauwkeurig. Als je toch nog een vergissing hebt gemaakt bij het invullen, kun je naar de vraag terugkeren om het te verbeteren.

Bij sommige vragen moet je je antwoord voluit invullen. Dit staat dan duidelijk bij de vraag aangegeven.

Aan het einde van de vragenlijst is er ruimte opengelaten om commentaar te geven. Als je behoefte hebt om toelichting te geven op bepaalde vragen, of als je het idee hebt dat je je mening niet voldoende duidelijk hebt kunnen maken, dan kun je dat daar opschrijven.

Zodra je toestemming hebt gegeven om jouw antwoorden anoniem te gebruiken voor dit onderzoek, kun je beginnen met het invullen van de vragenlijst, door op de knop "volgende" te klikken.

- Q1. Geef je toestemming dat jouw antwoorden anoniem worden gebruikt voor dit onderzoek?**
1. Ja, ik geef toestemming dat mijn antwoorden anoniem worden gebruikt voor dit onderzoek
- Q2. Op wat voor een soort school zit je?**
1. Openbare school
 2. Bijzondere school (bijvoorbeeld een rooms-katholieke, protestants-christelijke of een islamitische school)
- Q3. Binnen welk profiel volg je onderwijs?**
[MEERDERE ANTWOORDEN MOGELIJK]
1. Natuur en Techniek (N&T)
 2. Natuur en Gezondheid (N&G)
 3. Economie en Maatschappij (E&M)
 4. Cultuur en Maatschappij (C&M)
- Q4. Volg je het vak Maatschappijleer?**
1. ja
 2. nee
- Q5. Volg je het vak Maatschappijwetenschappen?**
1. ja
 2. nee
- Q6. Ben je een jongen of een meisje?**
1. jongen
 2. meisje
- Q7. Hoe oud ben je?**
1. 14 jaar of jonger
 2. 15 jaar
 3. 16 jaar
 4. 17 jaar
 5. 18 jaar
 6. 19 jaar
 7. 20 jaar
 8. 21 jaar of ouder
- Q8. In welke klas zit je?**
1. HAVO-4
 2. HAVO-5
 3. VWO-4
 4. VWO-5
 5. VWO-6
 6. VAVO (HAVO-onderwijs)
 7. VAVO (VWO-onderwijs)

Q9. In welke klas zat je het vorig schooljaar?

1. VMBO-4 (Theoretische Leerweg)
2. HAVO-3
3. HAVO-4
4. HAVO-5
5. VWO-3
6. VWO-4
7. VWO-5
8. VWO-6
9. VAVO (HAVO-onderwijs)
10. VAVO (VWO-onderwijs)
11. anders, namelijk:.....

Q10. Hoe vaak lees je iets over politiek in de krant?

1. (vrijwel) dagelijks
2. 3 à 4 keer per week
3. 1 à 2 keer per week
4. minder dan 1 keer per week
5. (praktisch) nooit

Q11. Hoe vaak lees je iets over politiek op de sociale media?

1. (vrijwel) dagelijks
2. 3 à 4 keer per week
3. 1 à 2 keer per week
4. minder dan 1 keer per week
5. (praktisch) nooit

Q12. Hoe vaak kijk jij naar het NOS-journaal, het RTL-Nieuws of het Jeugdjournaal?

1. (vrijwel) dagelijks
2. 3 à 4 keer per week
3. 1 à 2 keer per week
4. minder dan 1 keer per week
5. (praktisch) nooit

Q13. Hoe vaak kijk jij naar tv-programma's die politieke onderwerpen behandelen (bijvoorbeeld EenVandaag, Op1, Jinek of andere actualiteitenprogramma's)?

1. (vrijwel) dagelijks
2. 3 à 4 keer per week
3. 1 à 2 keer per week
4. minder dan 1 keer per week
5. (praktisch) nooit

Q14. Er zijn mensen die vaak over politieke onderwerpen praten, terwijl anderen dat niet doen.

Hoe vaak praat jij over politiek?

1. vaak
2. regelmatig
3. af en toe
4. nooit

—————> GA NAAR VRAAG 16

Q15. Hoe vaak praat jij met de volgende personen over politiek?

	vaak	regel- matig	af en toe	nooit	n.v.t.
a. Met je moeder	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
b. Met je vader	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
c. Met je broer(s) en/of zus(sen)	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
d. Met je vriend(en) en/of vriendin(nen)	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
e. Met je klasgenoten	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
f. Met je leraren (buiten de les)	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-

Q16. Wat versta jij eigenlijk onder politiek? [ANTWOORD VOLUIT INVULLEN]

.....

.....

Q17. In welke mate ben je geïnteresseerd in de politiek? Ik ben:

1. zeer geïnteresseerd
2. tamelijk geïnteresseerd
3. weinig geïnteresseerd
4. niet geïnteresseerd

Q18. Stel dat er vandaag verkiezingen zouden worden gehouden voor de Tweede Kamer, en dat je daaraan mag deelnemen. Zou je dan gaan stemmen?

1. Ik zou zeker gaan stemmen —————> GA NAAR VRAAG 20
2. Ik zou waarschijnlijk gaan stemmen
3. Ik twijfel tussen wel of niet stemmen
4. Ik zou waarschijnlijk niet gaan stemmen
5. Ik zou zeker niet gaan stemmen

Q19. Wat zou voor jou een reden zijn om niet te gaan stemmen?

[JE MAG MEER DAN ÉÉN ANTWOORD GEVEN, MAAR NIET MEER DAN DRIE]

1. politiek interesseert me niet
2. om principiële redenen
3. als protest
4. mijn stem doet er toch niets toe
5. ik heb te weinig verstand van politiek
6. andere reden, namelijk:.....

Q20. Stel dat er vandaag verkiezingen zouden worden gehouden voor de Tweede Kamer en je zou moeten stemmen. Op welke partij zou je dan stemmen?

1. CDA (Christen-Democratisch Appèl)
2. PvdA (Partij van de Arbeid)
3. VVD (Volkspartij voor Vrijheid en Democratie)
4. D66 (Democraten 1966)
5. GroenLinks
6. SGP (Staatkundig Gereformeerde Partij)
7. ChristenUnie
8. PvdD (Partij voor de Dieren)
9. PVV (Partij voor de Vrijheid)
10. SP (Socialistische Partij)
11. 50PLUS
12. DENK
13. Forum voor Democratie
14. Lid Van Kooten-Arissen
15. Van Haga
16. andere partij, namelijk:.....

Q21. Stel dat er vandaag verkiezingen zouden worden gehouden voor de Tweede Kamer en je zou moeten stemmen. Op welke partij zou je dan nooit stemmen?

[MEERDERE ANTWOORDEN MOGELIJK]

1. CDA (Christen-Democratisch Appèl)
2. PvdA (Partij van de Arbeid)
3. VVD (Volkspartij voor Vrijheid en Democratie)
4. D66 (Democraten 1966)
5. GroenLinks
6. SGP (Staatkundig Gereformeerde Partij)
7. ChristenUnie
8. PvdD (Partij voor de Dieren)
9. PVV (Partij voor de Vrijheid)
10. SP (Socialistische Partij)
11. 50PLUS
12. DENK
13. Forum voor Democratie
14. Lid Van Kooten-Arissen
15. Van Haga
16. andere partij, namelijk:.....

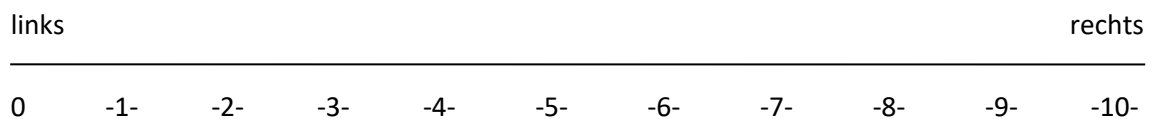
Q22. In welke mate is je vader geïnteresseerd in politiek?

1. zeer geïnteresseerd
2. tamelijk geïnteresseerd
3. weinig geïnteresseerd
4. niet geïnteresseerd
5. weet ik niet
6. niet van toepassing

Q23. In welke mate is je moeder geïnteresseerd in politiek?

1. zeer geïnteresseerd
2. tamelijk geïnteresseerd
3. weinig geïnteresseerd
4. niet geïnteresseerd
5. weet ik niet
6. niet van toepassing

Q24. Van politieke opvattingen wordt vaak gezegd dat zij links of rechts zijn. Hieronder staat een lijn die loopt van links naar rechts. Wanneer je denkt aan je eigen politieke opvattingen, waar zou je jezelf dan plaatsen?

Q25. Hieronder staat een aantal uitspraken. Geef aan in hoeverre je het met deze uitspraken eens bent op een schaal van 1 t/m 5. [VAN "HELEMAAL MEE EENS" T/M "HELEMAAL MEE ONEENS"]

	helemaal mee eens				helemaal mee oneens
a. Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
b. De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in de stemmen van mensen, niet in hun meningen.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
c. Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
d. Er stemmen zoveel mensen bij de verkiezingen, dat mijn stem er niet toe doet.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
e. Tegen beter weten in beloven politici meer dan ze kunnen waarmaken.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
f. Ministers en staatssecretarissen zijn vooral op hun eigenbelang uit.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
g. Kamerlid word je eerder door je politieke vrienden dan door je bekwaamheid.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-

Q26. Hieronder staat nog een aantal uitspraken. Geef ook hiervoor aan in hoeverre je het met deze uitspraken eens bent op een schaal van 1 t/m 5.

[VAN "HELEMAAL MEE EENS" T/M "HELEMAAL MEE ONEENS"]

	helemaal mee eens			helemaal mee oneens	
a. Het belangrijkste wat kinderen moeten leren is gehoorzaamheid en eerbied voor gezag.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
b. Jongeren worden soms opstandig, maar wanneer zij ouder worden, horen zij daar overheen te groeien en rustiger te worden.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
c. In een groep moet in de eerste plaats orde heersen.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
d. Oproerkraaiers en herrieschoppers zouden veel forser moeten worden aangepakt dan meestal gebeurt.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
e. Wat jongeren op de eerste plaats moeten leren is zelfbeheersing en vastberadenheid.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
f. Een sterk persoon laat zijn gevoelens en emoties niet zien.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
g. De meeste sociale problemen zullen zijn opgelost als we ons op een of andere manier zouden kunnen ontdoen van krakers en woonwagenvolk.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
h. Werkloze Turken zou men zonder meer terug naar hun land moeten sturen.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
i. Met Marokkanen weet je nooit zeker of ze niet plotseling agressief zullen worden.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
j. Onze sociale voorzieningen zijn niet bedoeld voor Oost-Europese arbeidsimmigranten.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
k. Zigeuners zouden bij de grens teruggestuurd moeten worden.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
l. Buitenlanders vormen een bedreiging voor onze cultuur.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
m. Surinamers in ons land zouden veel van hun eigen sociale problemen oplossen als ze niet zo onverantwoordelijk, gemakzuchtig en kortzichtig waren.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
n. Poolse arbeidsimmigranten pikken de baantjes in van Nederlandse arbeiders.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-

Q27. Hieronder staat een aantal activiteiten die je zou kunnen doen als je ergens tegen wilt protesteren of als je je mening duidelijk wilt maken aan andere mensen.

Geef bij elke activiteit aan in hoeverre je je kan voorstellen dat je deze activiteit zal gaan uitvoeren op een schaal van 1 t/m 5.

[VAN "KAN IK MIJ ZEKER VOORSTELLEN" T/M "KAN IK MIJ NIET VOORSTELLEN"]

	kan ik mij zeker voorstellen			kan ik mij niet voorstellen	
a. Naar een politieke bijeenkomst of verkiezingsbijeenkomst gaan.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
b. Een handtekeningactie organiseren.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
c. Politieke affiches ophangen of aanplakken.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
d. Politieke leuzen spuiten op muren, gebouwen, w.c.'s, enz.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
e. Een handtekening zetten bij een handtekeningactie.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
f. Contact opnemen met politici, met politici spreken of op een andere wijze politieke zaken bij hen naar voren brengen.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
g. Bezetten van gebouwen.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
h. Naar een lezing of discussiebijeenkomst over een politiek onderwerp gaan.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
i. Deelnemen aan een demonstratie.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
j. Deelnemen aan een boycotactie.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
k. Het verkeer ophouden of blokkeren.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
l. Beschadigen van eigendom van anderen of openbare gebouwen.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
m. Radio, tv of krant inschakelen.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
n. Een politieke partij of organisatie inschakelen.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
o. Meedoen met een actiegroep.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
p. Deelnemen aan een discussie of actie via internet, email of sms.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-
q. Deelnemen aan acties via sociale media als Twitter of Facebook.	-1-	-2-	-3-	-4-	-5-

Q28. Hoeveel leden heeft de Tweede Kamer?

1. 75
2. 100
3. 150
4. 225
5. ik heb absoluut geen idee

Q29. Welke politieke partij heeft op dit moment de meeste zetels in de Tweede Kamer?

1. CDA
2. PVV
3. VVD
4. D66
5. ik heb absoluut geen idee

Q30. Welke van de volgende politieke partijen is de grootste voorstander van een gekozen burgemeester?

1. CDA
2. PvdA
3. VVD
4. D66
5. ik heb absoluut geen idee

Q31. Welke van de volgende politieke partijen is de grootste tegenstander van abortus?

1. CDA
2. PvdA
3. VVD
4. D66
5. ik heb absoluut geen idee

Q32. Welke partijen vormden het tweede Kabinet-Rutte (2012-2017)?

1. VVD, PvdA en D66
2. CDA, PvdA en ChristenUnie
3. VVD, PVV
4. VVD, PvdA
5. ik heb absoluut geen idee

Q33. Welke van de onderstaande personen is de huidige minister van Volksgezondheid?

1. Rutte
2. De Jonge
3. Schippers
4. Wiebes
5. ik heb absoluut geen idee

Q34. Welk orgaan staat in Nederland aan het hoofd van een gemeente?

1. de Gedeputeerde Staten
2. het college van Burgemeester en Wethouders
3. de Gemeenteraad
4. de Gemeenteraad en het college van Burgemeester en Wethouders gezamenlijk
5. ik heb absoluut geen idee

**Q35. Reken jij jezelf tot een bepaalde godsdienst of levensbeschouwelijke groepering?
Zo ja, welke?**

1. nee, geen enkele godsdienst of levensbeschouwing → GA NAAR VRAAG 37
2. Protestantse Kerk Nederland
3. Rooms-Katholieke Kerk
4. Hersteld Hervormde Kerk
5. Islam
6. Joodse godsdienst
7. Syrisch-Orthodoxe Kerk
8. andere godsdienst of levensbeschouwelijke groepering, namelijk:.....

Q36. Hoe vaak bezoek je in het algemeen bijeenkomsten daarvan?

1. elke week of vaker
2. bijna elke week
3. minstens één keer per maand
4. enkele keren per jaar
5. (praktisch) nooit

Q37. Tot welke bevolkingsgroep reken jij jezelf?

1. Surinamers
2. Antillianen en Arubanen
3. Indonesiërs
4. Turken
5. Marokkanen
6. Chinezen
7. Molukkers
8. Zuid-Europeanen
9. Oost-Europeanen
10. Arameeërs
11. Nederlanders
12. andere bevolkingsgroep, namelijk:.....

Q38. Wat is de hoogste opleiding die jouw vader heeft gevolgd?

1. Lager onderwijs
2. Lager beroepsonderwijs (bijvoorbeeld LTS of Huishoudschool = vergelijkbaar met VMBO)
3. MULO of MAVO (= vergelijkbaar met VMBO-Theoretische Leerweg)
4. Middelbaar beroepsonderwijs (bijvoorbeeld MTS of MEAO = vergelijkbaar met MBO)
5. HAVO, MMS, VWO, Atheneum, Lyceum, Gymnasium, HBS
6. Hoger beroepsonderwijs (bijvoorbeeld HTS, HEAO, Sociale Academie = vergelijkbaar met HBO)
7. Wetenschappelijk onderwijs (Universiteit)
8. niet van toepassing
9. weet ik niet

Q39. Wat is de hoogste opleiding die jouw moeder heeft gevolgd?

1. Lager onderwijs
2. Lager beroepsonderwijs (bijvoorbeeld LTS of Huishoudschool = vergelijkbaar met VMBO)
3. MULO of MAVO (= vergelijkbaar met VMBO-Theoretische Leerweg)
4. Middelbaar beroepsonderwijs (bijvoorbeeld MTS of MEAO = vergelijkbaar met MBO)
5. HAVO, MMS, VWO, Atheneum, Lyceum, Gymnasium, HBS
6. Hoger beroepsonderwijs (bijvoorbeeld HTS, HEAO, Sociale Academie = vergelijkbaar met HBO)
7. Wetenschappelijk onderwijs (Universiteit)
8. niet van toepassing
9. weet ik niet

Q40. Zoals je in het begin van de vragenlijst ook al hebt kunnen lezen, kan ik me voorstellen dat je behoefte hebt je mening wat toe te lichten. Daarom is hier ruimte opengelaten. Maak vooral gebruik van deze mogelijkheid als je nog iets kwijt wil (= niet verplicht). Ik zal de opmerkingen die je hebt gemaakt ook in het onderzoek betrekken.

[COMMENTAAR VOLUIT INVULLEN]

.....
.....
.....

LET OP: Als je klaar bent, klik je op de knop "Volgende" om de vragenlijst af te ronden.

DIT IS HET EINDE VAN DE VRAGENLIJST.

**BEDANKT VOOR JE TIJD OM AAN DEZE ENQUETE DEEL TE NEMEN!
JOUW ANTWOORDEN ZIJN GEREgistREERD.**

D. Mutlu
Universiteit Twente

BIJLAGE B: SCHAALCONSTRUCTIES

Politieke interesse

Vragen: 10, 11, 12, 13, 14 en 17

Schaal: Mokkenschaal (Cronbach's Alpha: $\alpha = 0,689$)

Items politieke interesse	'Positieve' scores	'Negatieve' scores
Lezen over politiek in de krant	1, 2, 3	4, 5
Lezen over politiek op de sociale media	1, 2	3, 4, 5
Kijken naar journaal	1, 2	3, 4, 5
Kijken naar actualiteitenprogramma's	1,2,3	4, 5
Praten over politiek	1, 2, 3	4
Subjectieve interesse in politiek	1, 2	3, 4

Politiek cynisme

Vragen: 25e, 25f en 25g

Schaal: Mokkenschaal (Cronbach's Alpha: $\alpha = 0,557$)

Items politiek cynisme	'Positieve' scores	'Negatieve' scores
Politici beloven meer dan ze kunnen waarmaken	1, 2, 3	4, 5
Ministers en staatssecretarissen zijn vooral op hun eigenbelang uit	1, 2	3, 4, 5
Kamerlid word je eerder door politieke vrienden dan bekwaamheid	1,2,3	4, 5

Politiek zelfvertrouwen

Vragen: 25a, 25b, 25c en 25d

Schaal: Mokkenschaal (Cronbach's Alpha: $\alpha = 0,580$)

Items politiek zelfvertrouwen	'Positieve' scores	'Negatieve' scores
Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen	4, 5	1, 2, 3
Politieke partijen zijn slechts geïnteresseerd in stemmen van mensen	5	1, 2, 3, 4
Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regering	3, 4, 5	1, 2
Mijn stem doet er niet toe	3, 4, 5	1, 2

Bereidheid tot conventionele politieke participatie

Vragen: 27a, 27b, 27c, 27e, 27f, 27h, 27m en 27n

Schaal: Mokkenschaal (Cronbach's Alpha: $\alpha = 0,867$)

Items conventionele participatie	'Positieve' scores	'Negatieve' scores
Naar een politieke bijeenkomst of verkiezingsbijeenkomst gaan	1, 2, 3	4, 5
Een handtekeningactie organiseren	1, 2	3, 4, 5
Politieke affiches ophangen of aanplakken	1, 2	3, 4, 5
Een handtekening zetten bij een handtekeningactie	1, 2	3, 4, 5
Contact opnemen met politici, met politici spreken	1, 2, 3, 4	5
Een lezing of discussiebijeenkomst over politiek bijwonen	1, 2, 3	4, 5
Radio, tv of krant inschakelen	1, 2, 3	4, 5
Een politieke partij of organisatie inschakelen	1, 2, 3	4, 5

Bereidheid tot onconventionele politieke participatie

Vragen: 27d, 27g, 27i, 27j, 27k, 27l, 27o, 27p en 27q

Schaal: Mokkenschaal (Cronbach's Alpha: $\alpha = 0,845$)

Items onconventionele participatie	'Positieve' scores	'Negatieve' scores
Politieke leuzen spuiten	1, 2, 3	4, 5
Bezetten van gebouwen	1, 2, 3	4, 5
Deelnemen aan een demonstratie	1, 2, 3, 4	5
Deelnemen aan een boycotactie	1, 2, 3	4, 5
Het verkeer ophouden of blokkeren	1, 2, 3	4, 5
Beschadigen van eigendom van anderen of openbare gebouwen	1, 2, 3	4, 5
Meedoen met een actiegroep	1, 2, 3	4, 5
Deelnemen aan een discussie of actie via internet, email of sms	1, 2, 3	4, 5
Deelnemen aan acties via sociale media als Twitter of Facebook	1, 2, 3	4, 5

Autoritarisme

Vragen: 26a, 26b, 26c, 26d, 26e, 26f en 26g

Schaal: Likertschaal (Cronbach's Alpha: $\alpha = 0,699$)

Hercodering schaal: (7 t/m 17 = 4) (18 t/m 20 = 3) (21 t/m 23 = 2) (24 t/m 27 = 1) (28 t/m 35 = 0)

Etnocentrisme

Vragen: 26h, 26i, 26j, 26k, 26l, 26m en 26n

Schaal: Likertschaal (Cronbach's Alpha: $\alpha = 0,900$)

Hercodering schaal: (7 t/m 18 = 4) (19 t/m 23 = 3) (24 t/m 30 = 2) (31 t/m 34 = 1) (35 = 0)

Politieke kennis

Vragen: 28, 29, 30, 31, 32, 33 en 34

Schaal: Mokkenschaal (Cronbach's Alpha: $\alpha = 0,293$)

Items politieke kennis	'Positieve' scores	'Negatieve' scores
Aantal leden Tweede Kamer	3	1, 2, 4, 5
Politieke partij met meeste zetels in Tweede Kamer	3	1, 2, 4, 5
Politieke partij voor gekozen burgemeester	4	1, 2, 3, 5
Politieke partij tegen abortus	1	2, 3, 4, 5
Kabinet-Rutte II	4	1, 2, 3, 5
Minister van Volksgezondheid	2	1, 3, 4, 5
Hoofd van gemeente	3	1, 2, 4, 5

BIJLAGE C: BRIEF ONDERZOEK POLITIEKE HOUDINGEN 2020

Aan de ouder(s)/verzorger(s) en leerlingen TH4H-TH5H-TH4A-TH5A en TH6A

Hengelo, 10 april 2020

Betreft: onderzoek politieke houdingen

Geachte ouder(s)/verzorger(s), beste leerling,

In de periode van **dinsdag 14 tot en met dinsdag 21 april a.s.** vindt een onderzoek plaats naar de politieke houdingen van leerlingen op het Twickel College Hengelo. Het betreft de leerlingen van 4 en 5 havo en 4, 5 en 6 atheneum die het vak maatschappijleer en/of maatschappijwetenschappen volgen.

Het onderzoek verloopt via een digitale enquête. De maatschappijleer-/wetenschappen docenten sturen hun leerlingen een link. Via deze link komen de leerlingen op de website met de elektronische vragenlijst. De leerlingen zien daar een introductie van het onderzoek, waarin wordt aangegeven waar het onderzoek over gaat. Aan het eind van deze introductie staat de vraag of de leerlingen mee willen doen en of ze toestemming geven dat hun antwoorden gebruikt worden voor het onderzoek.

De leerlingen beantwoorden de vragen volledig *anoniem*. Dit betekent dat zowel de onderzoeker als de lezers van het onderzoek niet in staat zijn om de antwoorden te traceren tot degene die de antwoorden heeft ingevuld. Met andere woorden: niemand komt te weten welke leerling wat heeft ingevuld. Bovendien zal de onderzoeker de antwoorden nooit voor een ander doel gebruiken dan voor het onderzoek. Het onderzoek wordt uitgevoerd door ondergetekende in samenwerking met de Universiteit Twente in het kader van de eerstegraads docentenopleiding.

Over verdere details van het onderzoek worden de leerlingen geïnformeerd in de (op dit moment digitale) lessen maatschappijleer-/wetenschappen.

Mocht u als ouder(s)/verzorger(s) vragen hebben, dan kunt u via onderstaande gegevens terecht bij de onderzoeker en vakdocent maatschappijleer.

Met vriendelijke groet,

Dhr. D. Mutlu (docent maatschappijleer) d.mutlu@carmelhengelo.nl